

Levha-i Sihat: Geç Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Tıbbi Bakımı Görselleştirmek

Yazar

Zeynep Devrim Gürsel

Rutgers University

[ORCID: 0000-0003-0473-5883](https://orcid.org/0000-0003-0473-5883)

z.gursel@rutgers.edu

Çeviren

Halide Veliöğlu

Karabük Üniversitesi

[ORCID: 0000-0003-4202-3887](https://orcid.org/0000-0003-4202-3887)

halidevelioglu@karabuk.edu.tr

Öz

Bu makale 1890'lı yılların başında Haseki Nisa Hastanesi'nde tedavi edilmiş yedi kadının portrelerini içeren ve bir kopyası Sultan Abdülhamid'e gönderilen bir fotoğraf albümü üstünden geç Osmanlı döneminde tıbbi bakımın nasıl görselleştirildiğini inceliyor. Albümdeki fotoğraflar hastalardan alınan urların patolojisini değil kadınların tekrardan sağlıklarına kavuşmuş olmasını vurgulamak için çekilmişler. Her portredeki ana unsur iyileşmekte olan bir yara izi. Bu albüm olağanüstü bir şekilde röntgen teknolojisinden bile evvel bedeninin içinde olan bir cismin görselleştirilmesine de örnek. Bakım ve sağlığın gözle görülür bir şekilde temsilinin hem hastalar hem doktorlar hem de hükümdar için etkilerini sorguluyor bu makale. Ayrıca bu çalışma her şeyi bir anda gördüğümüzü sandığımız fotoğraflardan yola çıkarak her araştırmacının sorduğu soruların keşfedilebilen cevapları nasıl şekillendirdiğini ve görsel ipuçlarını ipucu olarak görebilme sürecini inceliyor.

Anahtar Kelimeler: tıp tarihi, fotoğraf, albüm, Sultan Abdülhamid, Haseki hastanesi

•••••

Geliş tarihi: 29 Mayıs 2023 • Kabul tarihi: 17 Haziran 2023

•

Çeviri

<http://federgi.ankara.edu.tr>

federgi • © 2023 • 15(2) • 224-278

DOI: 10.46655/federgi.1306687

Sultan II. Abdülhamid'e gönderilmek üzere Dr. Ahmed Nureddin tarafından derlenen Haseki Nisa Hastanesi albümündeki ilk fotoğraf. Nicolas Andriomenos. Tensüf Kadın, *circa* 1890–1894. Resim 1, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi.

Haseki Nisa Hastanesi'nde tedavi edilmiş yedi kadının fotoğraflarıyla karşılaştığım öğleden sonrayı hâlâ hatırlarım. 2009 yılının Ağustos ayıydı. Sultan II. Abdülhamid'in altın kabartmalı tuğrası, yüz yıllık fotoğraf albümünün koyu kırmızı kadife kapağında halen kusursuz biçimde parlamaktaydı. Kapağı açıp bu yazıda Haseki portre albümü olarak anacağım bu albümdeki ilk portreye baktığımda nefesim kesilmişti. Bu araştırmaya başlarken albümden ne kadar çok şey öğreneceğimi bilmem imkânsızdı. Sadece fotoğraf ve geç Osmanlı sağlık sistemi konusunda pek çok şey öğretmedi bana. Belki daha da önemlisi, bu çalışma her araştırmacının sorduğu soruların keşfedilebilen cevapları nasıl şekillendirdiğini öğretti bana. Sorduğumuz sorulara çok dikkat etmemiz gerekir çünkü her soru bazı tarihsel deneyimleri keşfedilebilir kılarken başka izleri görmememize ve dolayısıyla başka deneyimlerin karanlıkta kalmasına neden olabilir.

Bu makale, o olağanüstü fotoğraflara bakmayı ve onlarda görünür kılınan sağlık sistemi üzerine düşünmeyi nasıl öğrendiğimin hikâyesidir. Son kertede elde edilen tarihsel bilgiyi sunmaktan ziyade, keşif sürecimi paylaşmayı arzu ettim. Böylelikle, sadece görselleri toplumsal-kültürel ve siyasi bağlamlarına yerleştirmekle kalmayıp “görsel tarih olasılığı”¹ diyebileceğimiz şeyin inşasını da görünür kılan araştırmaları cesaretlendirmeyi umut ediyorum (Cadava, 1998). Bu amaçla, fotoğraf yüzeyindeki bazı işaretlerin hayal gücümü tetikleyerek yeni biçimlerde görmemi sağlayan birer ipucuna nasıl dönüştüğünü paylaşmaya çalışacağım.

Burda sunduğum bir çeşit dedektif hikâyesidir. Ancak bu hikayede, görsel algının mümkün hale geldiği anların altını çizmek istiyorum. Bunların çoğu başkalarıyla fikir alışverişi içinde yaşadığım anlar. Bu dedektif hikâyesi, hikâyenin sonundaki keşiften ziyade, belli bazı görsel ayrıntıların ipucu olarak belirlediği sürecin kendine odaklanıyor. Kabul etmek gurur kırıcı belki, ama yaklaşık on yıl süren araştırma sırasında beliren ipuçlarının çoğu, aslında 2009 yılının o öğleden sonrasında gözümün önünde duruyordu. Ne var ki ben

onları ne görebilmiş ne de anlamlarını kavrayabilmişim. Dolayısıyla bu yazı, ipuçlarının nasıl ipucu olarak keşfedilir hale geldiğinin hikâyesi.²

II. Abdülhamid'in saltanatı 1876 ile 1909 yılları arasında sürdü. Bu yıllar, Osmanlı tarihinde kritik ve çalkantılı yıllardı. Haseki portre albümü, II. Abdülhamid'in saltanat döneminde Yıldız Sarayı'nda toplanan, toplam 35.000 fotoğraf içeriğiyle 911 albümden oluşan zengin fotoğraf koleksiyonunun bir parçasıydı.³ Ancak, bu albüm, diğer birçok albümün aksine, sultan tarafından ısmarlanmamıştı. Bilakis, Haseki Nisa Hastanesi'nin kadın doğum uzmanı ve azimli bir genç doktor olan Dr. Ahmed Nurettin tarafından saraya gönderilmişti.

Haseki Nisa Hastanesi, tarihi on altıncı yüzyıla kadar uzanan bir tıbbi kurumdu.⁴ Bir süre kadın hapisanesi olarak da kullanılmıştı. 1868 yılında resmi biçimde kadın hastanesi olarak kuruldu. Kadınların çoğunluğunun evlerinde tıbbi tedavi gördükleri bu dönemde, Haseki esas itibarıyla evsiz ve fukara kadınlara hizmet veriyordu.⁵ Tıp tarihçisi Gülhan Erkaya Balsoy, hastanenin çoklu işlevlerini ayrıntılarıyla incelediği çalışmasında, Haseki'nin çifte rolüne vurgu yaparak, bu kurumun hem zaruret içindeki Osmanlı kadınlarına bir sığınak sağlayan hem de uygunsuz kadınları kamusal alanlardan uzak tutan bir mekân olduğunu belirtir. Toplumsal bir kurum olarak Haseki Hastanesi hem hasta bireyler hem de imparatorluk açısından bir yandan bakım diğer yandan da kontrol alanıydı. Dolayısıyla, Haseki portre albümü, kadın hastaların hem hasta hem tebaa olarak görünürlüklerinin ve korunmasızlıklarının nasıl müzakere edildiğine dair bir tarihsel iz olarak özel bir öneme sahip.

Haseki albümü sekiz klişeden oluşmakta. Bunlardan ilk altısının belki de en çarpıcı yanı, on dokuzuncu yüzyıl sonu klasik stüdyo portreleriyle olan benzerlikleri. Her bir klişede doğrudan objektife bakan bir kadın görüyoruz. Kadın bir halının üzerinde ayakta duruyor; arkasında stilize edilmiş bir stüdyo fonu ve yanında dekoratif bir ahşap masa var. Her fotoğraf, üzerinde fotoğrafçının adı –Nicolas Andriomenos– bulunan süslemeli bir paspartu üzerine monte edilmiş. Tüm bu ayrıntılar, bu görselin janrınının stüdyo portresi

olduğunu işaret ediyor.

İlk portrenin başlığı şöyle: “Kasımpaşa’da sakin 40 yaşında zenciye Tensüf Kadın’ın batnı yarılarak verem-i lifi sebebiyle haz’ur-rahim-i batnî ameliyatı bilicra rahim ve ur tamamıyla çıkarıldıktan sonraki manzara-i şifahiyesi.” Nitekim Tensüf Kadın, laparotomi yarasını göstermek üzere karın bölgesi çengelli iğnelerle özenle tutturularak açık bırakılmış bir hastane önlüğü giymiş. Yanında duran dekoratif masanın üzerinde ise alışılmışın aksine üst üste yerleştirilmiş birkaç kitap ya da ilkbahar çiçekleriyle dolu bir vazö yerine, kadından alınan urun bulunduğu bir numune kavanozu duruyor. Bu kavanoz kadının kendisine, fotoğrafçıya, muhtemelen sultana ve şimdi de bize bir zamanlar içinde olan ve bu yüzden de görünmez olanı sergilemekte. Albümün siyahi bir kadının fotoğrafıyla başlıyor olması, oldukça anlamlı. Tensüf Kadın sultana gönderilen albümdeki tek siyahi kadın hasta. Bu albümde ve daha geniş anlamda Osmanlı fotoğraflarında ırkın nasıl temsil edildiği, bu makalenin kapsamı dışında kalmakla birlikte çok daha derinlikli araştırmaları gerektiren son derece önemli bir konudur.⁶

Nicolas Andriomenos. Tensüf Kadın, *circa* 1890–1894. Resim 1, II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. Batın bölgesindeki laparotomi yarasının ve ameliyatla çıkarılan urun gösterildiği albümün açılış fotoğrafından bir detay. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Albümdeki tüm portreler ufak tefek varyasyonlar haricinde birbirine benziyor. Kadınların hepsi tüm vücudu örten hasta önlüğüyle poz vermiş. Tensüf Kadın dışında bütün kadınlar terlik giymiş. Fotoğrafların hepsinin başlığı, hasta ve ameliyatla alınan ur hakkında ayrıntılı bilgiler içeriyor. Bazı başlıklarda çıkarılan urun boyutları ve ağırlığı da veriliyor: Müzeyyen Hatun'un uru, üç kilogramdan fazla gelmiş. Her bir klişenin sağ köşesinde, Fransızca olarak cerrahın adı ve ünvanı yer alıyor: "Opérateur Dr. A. Noureddin."⁷ Gülizar Hatun'un portresi bir istisna oluşturuyor. Rahminde ölmüş olan cenini çıkarmak için Gülizar'a sezaryen yapılmış. Yanında dekoratif bir masa yok ve arkasındakinin, bir fon mu yoksa sadece bir çarşaf mı olduğunu belirlemek mümkün değil. Hatice Kadın ve Adviye Hatun birlikte poz vermişler. Her bir fotoğrafın başlığında, portreler "sağlığın resmi" olarak betimleniyor. Yirmiye otuz santimetre boyutundaki uru, yirmi beş santimetrelik bir kesikle çıkarılmış olan Misli Hatun'un portresi, "asar-ı şifa" (iyileşme durumu) olarak betimlenmiş.

Albümde "sağlığın resmi" tabirinin toplam sekiz varyasyonu kullanılmış: "Manzara-i şifaiye" (iyileşme manzarası), "hal-i iltiham" (yaranın durumu), "suret-i ifakat" (iyileşme işareti), "levha-i sıhhat" (sağlığın resmi), "netayic-i afiyet" (nekahetin resmi) ve "asar-ı şifa" (iyileşme durumu). Bu dilsel özen, albümün asıl amacının, kadınların sağlıklarına kavuşmuş olmalarına dikkat çekmek olduğunu gösteriyor. Bunlar patoloji görüntüleri değil, daha ziyade tıbbi müdahalenin başarısını görselleştiren fotoğraflar. 1895'de röntgen teknolojisinin henüz icat edilmediği bir dönemde bir yenilik olarak sadece daha önce vücudun içinde olan şeyi görünür kılmakla kalmıyorlar, aynı zamanda tıbbi prosedürün ne kadar etkili olduğunun kanıtı olarak da işlev görüyorlar; bunlar yeniden kazanılmış sağlığın fotoğrafları.

Albümdeki son iki "grup portresi"nde, karakolda teşhis için sıraya dizilen zanlılar gibi, sağlığı tehdit eden unsurlar sıraya dizilmiş sanki. İçinde ur bulunan kavanozlar bir masanın üstüne yerleştirilmiş. Her bir

numune, türüne göre teşhis edilmiş. Bize söylendiğine göre, birinci kavanoz ceviz büyüklüğünde, ikincisi ise fındık büyüklüğünde birer taş içermekte. Geri kalanların hepsinde ur var. Hepsi de vajinal yolla alınmış. Bu urların, içlerinden alındıkları kadınlarla birlikte fotoğraflarının çekilmemiş olması, diğer portrelerdeki esas meselenin ameliyat yarasının görünürlüğü olduğunu ima ediyor.⁸ Açıkta bırakılan yaranın kendisi iyileşmeyi görünür kılıyor. Dolayısıyla, bu iki fotoğraftaki urların alındığı hastaların da sağlıklarına kavuştuklarından şüphe etmemiz için bir neden yok, ancak onların ameliyat izlerini aynı şekilde fotoğraflamak muhtemelen uygun görülüyordu. Son sayfa doktorun adı ve ünvanını içeriyor: “Haseki Nisa Hastanesi ameliyat-ı veladiye ve emraz-ı nisa operatörü Tabib Ahmed Nureddin kulları.” Malum, buradaki “kulları” tabiri, sultana doğrudan hitap edilirken kullanılması zorunlu bir tabirdi. İşte bu görsellere böylece vuruldum ve böyle bir albümün nasıl ve neden üretilmiş olduğunu anlamaya koyuldum.

Sol: Nicolas Andriomenos. Müzeyyen Hatun, circa 1890–1894. Resim 2, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Sağ: Nicolas Andriomenos. Ayşe Hatun, circa 1890–1894. Resim 3, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Nicolas Andriomenos ya da meçhul bir fotoğrafçı. Gülizar Kadın, circa 1890–1891. Resim 4, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. Rahminde ölen bebeği sezaryen ile alınan yirmi iki yaşındaki Gülizar Kadın'ın "levha-i sıhhati." Gülizar vakası, ameliyatının ertesi sabahı bir belediye sıhhiye memuru tarafından Sultan II. Abdülhamid'e mektupla bildirilmişti. Bu, sadece hastanın gösterildiği albümdeki tek portredir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Nicolas Andriomenos. Hatice Kadın ve Adviye Hatun, *circa* 1890–1894. Resim 4, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Nicolas Andriomenos. Misli Hatun, *circa* 1890–1894. Resim 6, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Osmanlı devlet arşivlerinde araştırmalar yapıp Haseki Hastanesi hakkında yayımlanmış tarihçeleri incelerken çok geçmeden 1871'de atanmış olan hastanenin ilk özverili hekimi Dr. Kiryako ile karşılaştıım. 1882'de yetmiş sekiz imzalı bir Şikâyet mektubu, başhekim Dr. Kiryako'yu fakirleri rencide etmek ve tıbbi zorunluluk olmadığı halde Müslüman kadınların mahrem yerlerine bakmakla suçlaması üzerine Haseki'deki fukara kadınların uygunsuz görünürlüğü etrafındaki endişeler özellikle gündeme gelmiş. Davacılar, gayrimüslim Rum Dr. Kiryako'nun yerine yaşlı bir Müslüman doktorun getirilmesini talep ediyorlardı. Dr. Kiryako on bir yıldır sürdürmüş olduğu görevinden derhal azledilirken, yetkililer, hakkındaki suçlamaları inceledi.⁹ Birkaç yıl süren uzun bir tahkikattan sonra yetkililer, suçlamaların asılsız olduğuna ve genç yaşına rağmen Dr. Kiryako'nun mükemmel bir doktor olduğuna karar verdi.¹⁰ 1885'te yeniden göreve getirildi ve 1890 yılındaki vefatına dek Haseki Hastanesi'nin başhekimisi olarak kaldı.¹¹ Adını temize çıkaran belgelerde, Dr. Kiryako'nun tıbbi başarılarına ve kendini mesleğine adanmış olduğuna dair verilen bir örnekte, ameliyat ettiği hastaların ameliyattan önce ve sonra bilimsel normlara uygun şekilde fotoğraflarını çektiği ve hatta bu fotoğrafların parasını kendi cebinden ödediği belirtiliyor.¹²

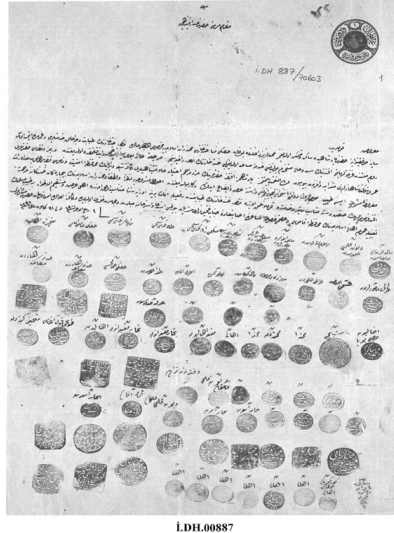

Nicolas Andriomenos. Tümör dizisi 1, circa 1890–1894. Resim 7, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı Koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Nicolas Andriomenos. Tümör dizisi 2, circa 1890–1894. Resim 8, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı Koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Haseki portre albümünde imzası bulunan cerrah Nurettin, 1890'da üçüncü kademedeki doktor olarak Haseki Hastanesi'ne atanır. Bu, Dr. Kiryako'nun vefat ettiği yıldır. Başhekim olarak Faik Bey, Dr. Kiryako'nun yerine atanmıştır.¹³ Dr. Nurettin kadın doğumcu olarak atanır. O dönemde çekilmiş bir fotoğrafta Dr. Nurettin, yeni başhekim Faik Bey'in yanında otururken görünür.¹⁴ Dr. Nurettin'in Dr. Kiryako'ya karşı yapılan suçlamalardan haberdar olmasının çok muhtemel olduğunu düşünüyorum. Nimet Taşkiran'ın hastanenin tarihçesinde yazdığına göre, Dr. Nurettin'in babası donanma doktoru Basri Bey, Dr. Kiryako'nun açığa alındığı sırada geçici olarak hastaneyi yönetmesi için atanmıştı (Taşkiran 1973, 227).¹⁵ Dr. Nurettin Haseki'deki görevine atandıktan dört yıl sonra buradan ayrılmış ve cerrahi eğitim görmek üzere Fransa'ya gitmiş olan üç Osmanlı doktorundan birinin başhekim olduğu başka bir hastanede çalışmıştı. 1903'da genel cerrah olarak Haseki Hastanesi'ne döndü. Son derece parlak bir tıbbi kariyeri olmuş, zamanında büyük bir itibar görmüştü. 1907'de Haseki Hastanesi'nin başhekimliği olmuş ve 1924 yılındaki vefatına dek bu görevi sürdürmüştü.

Dr. Kiryako'yu Haseki Hastanesi'ndeki uygunsuz tıbbi davranışla itham eden yetmiş sekiz imzalı bir şikâyet mektubu, 1882. Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Abdullah Frères (Abdullah Kardeşler). Haseki Nisa Hastanesi doktor kadrosunun grup portresi, circa 1893. Dr. Ahmed Nurettin, ön sırada sağdan üçüncü. “Hasköy Nisa Hastanesi, Çeşmeler, Mozoleler ve Diğer Binalar ve Manzaralar,” II. Abdülhamid tarafından ABD Kongre Kütüphanesine armağan edilen elli bir albümlük bir koleksiyonun parçası. Kongre Kütüphanesinin (Library of Congress) izniyle.

Haseki portre albümü hikâyesindeki diğerk başkahramanımız, dönemin en meşhur fotoğrafçılarından biri olan Rum fotoğrafçı Andriomenos. Fotoğrafçılığı, sultanın resmi fotoğrafçıları meşhur Abdullah Kardeşlerden birinin, ayrı stüdyosu olan Kosmi Abdullah’ın stüdyosunda öğrenmiş, 1879’da da onun stüdyosunu devralmıştı. Saraya girmeye hak kazanmış nadir fotoğrafçılardan biriydi. Hatta Sultan Abdülhamid’in kardeşi Velihaht Vahdettin’e fotoğraf dersleri verdiği de söylenir (Genç ve Çolak 2008).

Haseki portre albümünde gördüğüm fotoğrafların köklü bir görsel tıbbi gelenek, -sonradan kullanımdan kalkmış olduğu için bilmediğim-bir tıbbi fotoğraf janrı olduğunu düşündüm. Dr. Nurettin’in örneklerini görmüş olabileceği ya da Avrupa’da eğitim almış diğerk Osmanlı doktorlarından duymuş ya da imparatorlukta dolaşımda olan birçok tıp dergisinden birinde

görmüş olabileceği Batılı tıbbi bir janr olduğunu zannettim.¹⁶ Fakat sadece İstanbul'da değil, aynı zamanda Kuzey Amerika ve Avrupa'daki birçok tıp tarihçisi, arşivcisi, kütüphanecisi ve tıp müzesi küratörüne danıştığım ve ilgili çalışmaları incelediğim halde benzer portrelere rastlayamadım.¹⁷ Danıştığım uzmanlar bu resimlere şaşırdılar ve daha önce böyle bir şey görmediklerini söylediler. “Böyle bir şey” derken, yaşayan bir insan ile içinden çıkarılan bir cismin portresini, bedenin içindeki bir şeyin sergilendiği bir görseli kastediyorlardı. İçinden bir organın çıkarılmış olduğu cesetlerin resimlerini anımsıyorlardı, fakat bırakın Dr. Nurettin'in Haseki portre albümündeki hastaları betimleyişiyle “levha-i sıhhat” ya da “manzara-i şifaiye”yi, hastanın hâlâ canlı olduğu bir resim dahi düşünemiyorlardı.

Artık anlamaya başlıyordum. Haseki portre albümünü, Batılı veya evrensel bir tıbbi fotoğrafçılığın Osmanlı'daki uygulamasından ziyade, tıbbi fotoğrafçılık janrının henüz tam oturmadığı bir andaki görsel bir müzakere olarak görüyordum şimdi.¹⁸ Yeni bir janr tümüyle oluşmuş biçimde doğmaz, daha ziyade var olan biçimleri ödünç almak, yeniden şekillendirmek ve yeni bir amaç için tasarlamak suretiyle imal edilmesi gerekir. Kabul edilmiş bir yöntem ya da tarzın bulunmadığı bir anda, Nurettin ve Andriomenos var olan tıbbi görseller ile stüdyo portreciliği janrlarının pratiklerinden ve kodlarından faydalandılar.¹⁹ Fakat ben bu sonuca ancak, tam olarak ne şekilde işbirliği yapmış olabileceklerini değerlendirdikten sonra vardım.

İlk sorum, portrelerin nerede çekildiği oldu. Özel koleksiyonlarda araştırma yaparak Andriomenos tarafından, stüdyosunda çekilmiş fotoğrafları inceledim. Önce birçok Haseki portresinde görünen halıyı tanıdım.²⁰ Sonra koleksiyonculardan biri, Haseki portrelerindeki masaya dikkatimi çekti. Portrelerdeki halı ve masanın Andriomenos'un stüdyosundaki dekorlar olduğunu kanıtlamak için yeterli ipucu bulunmuştu. Fotoğrafçının tüm bu donanımla birlikte hastaneye geldiğini düşünmek bir hayli zordu, ama kadınlarla tümörlerinin fotoğrafçının stüdyosuna taşındığını hayal etmek çok

daha zordu. Fakat sonra kadınların ve tümörlerinin sahiden de stüdyoya taşınmış olabileceğini teyit eden bir fotoğraf buldum. Albümün bu portresindeki yer döşemesi, Andriomenos'un stüdyoda çektiği başka bir portreninkiyle aynıydı. İstanbul'da atlı tramvaylar 1870'de işlemeye başlamıştı ve ilk tramvay hatlarından biri, Haseki Hastanesi ile Andriomenos'un Beyazıt'taki stüdyosu arasındaki yol üzerindediydi. Stüdyo ile hastane arasındaki mesafe ise sadece 1,9 kilometreydi.²¹

Nicolas Andriomenos. Bir çiftin stüdyo portresi, *circa* 1879-1912. Aynı halı, Haseki portre albümündeki fotoğraflarda da görülüyor. Gülderen Bölük'ün izniyle kullanılmıştır.

Nimet Taşkiran'ın 1972'de yayımlanan Haseki Hastanesi tarihiyle ilgili kitabında Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonunun aynı olan bir başka albümden bahsedilir. Ben bu albümü nihayet 2014 yılının yazında özel bir koleksiyonda buldum.²² Ne var ki bu, Haseki portre albümünün aynı değildi. Kırmızı kadife kapak benziyordu (sadece oldukça yıpranmıştı) ve sultana gönderilen albümdeki tüm resimler bu albümde de bulunuyordu, ama el yazısı çok daha az özenliydi ve başlıklar kadınlar hakkında biyografik bilgi içermiyordu. Bunun yerine, sadece ameliyatlara dair tıbbi terimlere ve

tümörlerin betimlenmesine yer verilmişti. Bu da bana bu albümün doktorun kendisi ya da bir meslektaşı tarafından hazırlanmış olabileceği izlenimini veriyordu. Dr. Nurettin biyografik bilgi edinmek isteseydi, hastanenin hasta kayıtlarına başvurabilirdi. Dahası, bu ikinci albüm, sultana gönderilen albümde yer almayan yedi fotoğraf içeriyordu. Bu ilave görsellerin çoğu hastanede çekilmiş gibi görünüyor, ama içlerinden ikisinde stüdyo halısı ve masası bulunuyordu. Bu fotoğraflarda hastanenin çıplak duvarlarını ve bir soba görüyoruz, ama kadınlar aynı giysi içinde değiller. Bir resimde bir hastanın yanında bir değil iki numune kavanozu yer alıyor. Bir diğerinde, iki kadın adeta bir tümörü paylaşmışlar gibi aynı numune kavanozunun üstüne ellerini koymuş. Yedinci fotoğrafta kadının arkasında görünen iki gölge, belki de doktora ve fotoğrafçıya ait.

Üst sol: Nicolas Andriomenos. Bir erkek çocuğun stüdyo portresi, *circa* 1879-1912. Aynı dekoratif masa II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümündeki fotoğraflarda da görülüyor. Adem Köse'nin izniyle.

Üst sağ: Nicolas Andriomenos. Bir kadının stüdyo portresi, *circa* 1879-1912. Aynı yer döşemesi II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümündeki altıncı resim olan Misli Hatun'un portresinde de görülüyor. Gülderen Bölük'un izniyle.

Haseki Nisa Hastanesi'nin, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonunda (sol) ve özel koleksiyonda bulunan (sağ) albümünün kapakları. İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonu.

Yıldız Sarayına gönderilen Haseki portre albümünde yer almayan fotoğraflar. Soldan sağa, yukarıdan aşağıya: Nicolas Andriomenos. İçinde iki ayrı ur bulunan iki çan şeklindeki kavanozla bir kadın, *circa* 1893-1907. Resim 1, Haseki Nisa Hastanesi albümü, özel koleksiyon. Ömer M. Koç koleksiyonunun izniyle.

Nicolas Andriomenos, *circa* 1893-1907. Resim 2, Haseki Nisa Hastanesi albümü, özel koleksiyon. Ömer M. Koç koleksiyonunun izniyle.

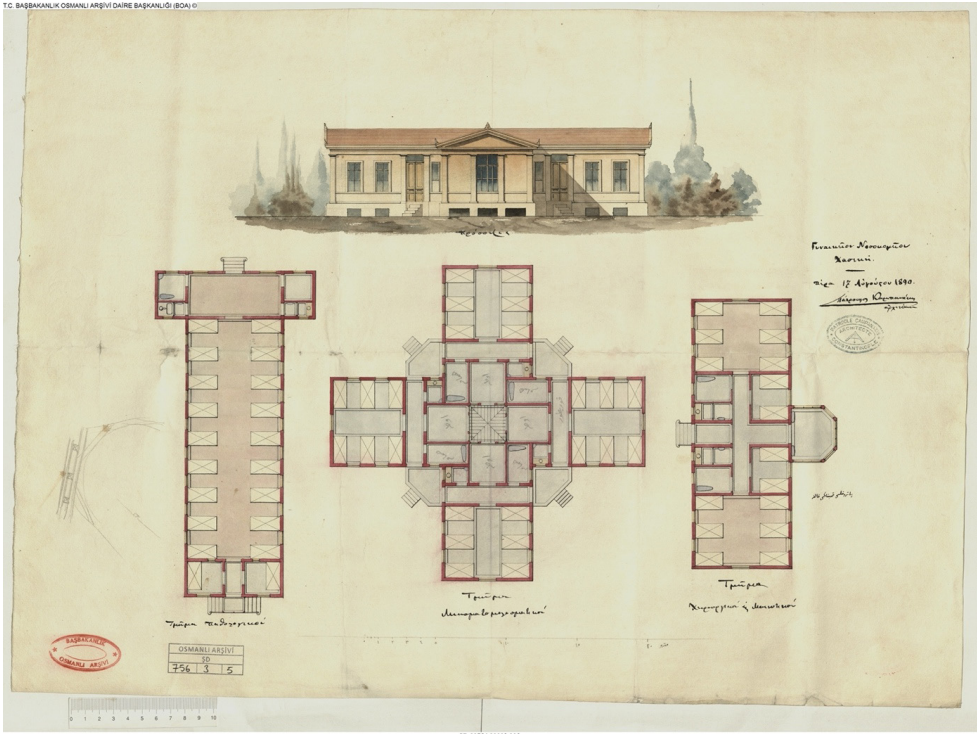
Nicolas Andriomenos. İki hasta ve bir tümör, *circa* 1893-1907. Resim 3, Haseki Nisa Hastanesi albümü, özel koleksiyon. Ömer M. Koç koleksiyonunun izniyle.

Nicolas Andriomenos, *circa* 1893-1907. Resim 4, Haseki Nisa Hastanesi albümü, özel koleksiyon. Ömer M. Koç koleksiyonunun izniyle.

Nicolas Andriomenos, *circa* 1893-1907. Resim 7, Haseki Nisa Hastanesi albümü, özel koleksiyon. Ömer M. Koç koleksiyonunun izniyle. Nicolas Andriomenos, *circa* 1893-1907. Resim 8, Haseki Nisa Hastanesi albümü, özel koleksiyon. Andriomenos'un stüdyosunda çekilmiş olabilecek iki fotoğraftan biri. Ömer M. Koç koleksiyonunun izniyle.

İpucu aramak üzere attığım bir sonraki adım, mimari kayıtları incelemek oldu. 1890'lı yılların Haseki Hastanesi için büyük değişiklikler dönemi olduğunu öğrendim. Ana bina –hastalar için düzenlenen taş konak– 1890'da yıkılmış. 1893'te açılan ve hastaları, hastalıklara göre ayrı bölümlerde yatırmayı sağlayacak olan pavyon sistemi kurulana dek hastane, işlevini birkaç yıl barakalarda sürdürmek zorunda kalmış. İkinci albümdeki fotoğrafların Andriomenos'un stüdyosunda değil, hastanede çekilmiş olduğunu zaten tahmin etmiştim. Taş konak, dar koridorları olan karanlık bir binaydı ve flaş tekniğinin icadından önce o fotoğrafların öyle bir iç mekânda çekilmesi çok zor olurdu. Yeni pavyonlar, ışığın azami ölçüde içeri girmesini sağlayacak şekilde tasarlanmıştı. Resimlere yakından baktığımda, daha önce gölge sandığım şeylerin aslında bir yansıma olduğunu anladım. Işık, fotoğrafçının arkasındaki bir pencereden geliyordu. Soba da aslında bir dış duvara değil,

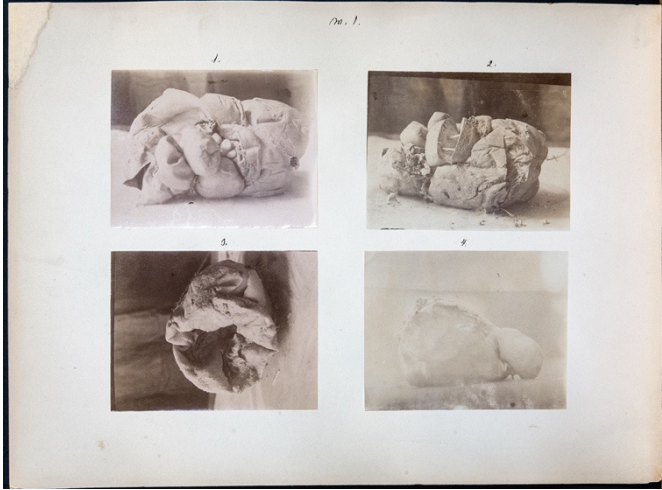
iç duvara yakın bir yerde duruyor olmalıydı. Dolayısıyla, gölge sandığım şeyler, karanlık bir koridora bakan bir iç penceredeki doktor ile fotoğrafçının yansımaları olmalıydı. Arşivde bulduğum 1891 tarihli bir belgede, Patrocle Kampanaki tarafından yapılan pavyonların mimari çizimlerdeki planlarda, cerrahi pavyondaki hastaların ameliyat sonrası tutulduğu odalara bakan tam da böyle pencereli koridorlar gördüm.²³

Patrocle Kampanaki. Haseki Nisa Hastanesi pavyonları için mimari plan, 1891. Bu plan, hasta koğuşlarını ameliyathanelerden ayıran pencereli koridorları gösteriyor. Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Nicolas Andriomenos. Haseki Nisa Hastanesi ameliyathanesinin sıra sıra pencereleri olan koridorunda hemşireleri gösteren bir fotoğraf, *circa* 914–1924. Refhan Bilol’un izniyle.

Ivan Kashkarov’un, *Klinicheskiya besedy o chrevosecheniyakh pri boleznyakh zhenskikh polovykh organov* (Kadın cinsel organlarındaki hastalıkların laparotomisi ile ilgili fotoğraf albümü, 1893) kitabından. ABD Ulusal Tıp Kütüphanesinin (U.S. National Library of Medicine) izniyle.

Birçok araştırma ve soruşturmanın ardından, Dr. Nurettin'in öldüğü yıl doğan torunu Sayın Refhan Bilol Hanımefendiyi buldum. Birlikte çay üstüne çay içtiğimiz sohbetlerden sonra muhtemelen, 1. Dünya Savaşı sırasında oluşturulmuş olan Haseki Hastanesi albümünü nereye kaldırmış olduğunu hatırladı.²⁴ Fotoğraflardaki mimari ayrıntılar ve yer karoları, daha önceki önsezilerimi doğruluyordu. Yani hâlihazırda Ömer M. Koç'un özel koleksiyonunda bulunan ikinci albümdeki ilave resimler Andriomenos'un stüdyosunda değil, hastanenin 1893'te açılan yeni pavyonlarında çekilmişti.²⁵

Yıldız Sarayı'na gönderilen albümden bir hayli farklı olan ikinci bir albümün varlığı, (başlıkları iyileşmeyi ve sağlığa kavuşmayı vurgulayan "levha-i sıhhat" resimleriyle dolu) saray albümünün kasıtlı olarak sultan için hazırlanmış olduğunu kanıtlıyor. Haseki portre albümü tarihsiz, fakat Nurettin'in 1890'da hastaneye atanması ile 1894'te bir süreliğine oradan ayrılışı arasındaki bir zaman zarfında, belki de hastaları hastanede fotoğraflamayı mümkün kılan yeni pavyonların 1893'te açılmasından önce üretilmiş olmalıydı.

Bu arada dünya çapında benzer fotoğraflar konusunu araştırmayı sürdürdüm, birçok fotoğrafı inceledikten sonra Haseki portreleriyle aşağı yukarı aynı tarihe denk gelen karşılaştırılabilir iki örnek buldum. Biri Rusya'dan, biri de Çin'den. Resimlerin sayfalara basitçe tutkalla yapıştırılmış olduğu Rusya örneğindeki "kitap," cerrah Ivan Kashkarov tarafından St. Petersburg'da hazırlanmıştı ve onun 1889 ile 1892 yılları arasında gerçekleştirdiği selyotomilerden bazılarını gösteriyordu. Fakat Haseki portrelerinin aksine, ameliyatı yapılan kadınlar ve tümörler ayrı ayrı fotoğraflanmıştı. Bir hasta, kendisinin ameliyat öncesi çekilmiş bir fotoğrafını tutuyordu. Bir çeşit kupür albümüne benzeyen bu kitap gerçekten de daha çok diğer cerrahlar için hazırlanmışa benziyordu. Önsözünde Dr. Kashkarov (1893) şunları yazmıştı:

Yüksek kaliteli fotoğrafların yanında düşük kaliteli olanları da kullanmam gerekti.
Düşündüm ki tanıdık yerlerin düşük kaliteli fotoğrafları çağrışım yasasıyla nasıl

zihnimizde daha yüksek ve güzel imgeler uyandırıyor, benim düşük kaliteli fotoğraflarım da mesleğine gerçekten âşık insanların beyininde iyi imgeler uyandırabilir. Bu yayının bir başka amacı, herhangi bir uzmanın benim çizimlerimden çıkarsama yapabileceği gibi, pedagojiktir. Son olarak da benim oldukça ucuz donanımla çektiğim fotoğraflardan çok daha artistik görüntüler yaratılmasını teşvik etmeyi amaçlıyorum.

Çin örneği, Şangay'dan. Şangay'daki Margaret Williamson Hastanesi'nin doktoru ve tıbbi misyoner Elizabeth Reifsnyder, Philadelphia'ya üç resim göndermiş.²⁶ Birincisi, 25 yaşında evli bir Çinli kadın olan Yu Yung Lan'ı, 1894'te rahminin alınmasından önce gösteriyordu. Diğer fotoğraf ise aynı kadının ameliyattan üç ay sonraki halini gösteriyordu. 31 Mart 1892'de Philadelphia'ya gönderilmiş, bir tür yıllık rapora benzer mektuptan öğrendiğimize göre, Dr. Reifsnyder epeyce bir süredir bir taşra hastanesinde hizmet veriyormuş, ama Çinliler hâlâ Batılı doktorlardan çekiniyorlarmış. Dr. Reifsnyder memleketindeki tıp camiasını şöyle bilgilendiriyor:

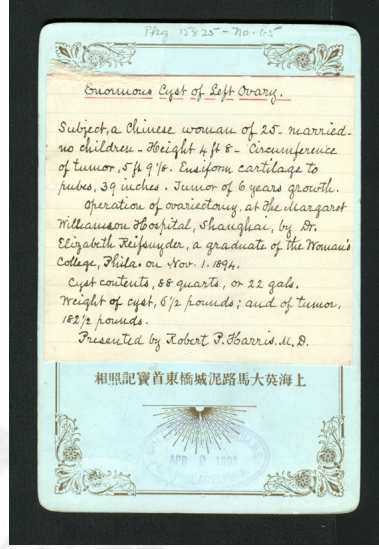
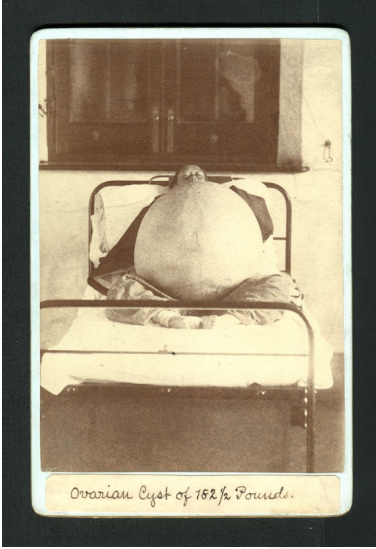
Geçen yıl, bizim için özel bir yıl oldu. Zira rahimlerinde oldukça büyük urlar olan iki Çinli kadın, ameliyat olma cesaretini gösterdi. Hem de arkadaş, aile ve tanıdık çevrelerinden gelen tüm itirazlara rağmen. Bu hastalardan biri, Şangaylı bir kadın. Bu mektupla birlikte fotoğrafını gönderiyorum. Ameliyat sırasında ölebileceğini düşündüğünden, evine bir fotoğrafçı çağırıp kendi fotoğrafını çekirmiş. Birkaç gün önce de tekrar hastaneye gelip ameliyatından dört ay sonra çekilmiş yeni bir fotoğrafını bize getirdi. İki resmi de gönderiyorum. Rahminden çıkarılan ur, 16 kilogram, 783 gram ağırlığındaydı.²⁷

Dr. Ivan Kashkarov'un, *Klinicheskaya besedy o chrevosecheniyakh pri boleznyakh zhenskikh polovykh organov* (Kadın cinsel organlarındaki hastalıkların laparotomisi ile ilgili fotoğraf albümü, 1893) kitabından. ABD Ulusal Tıp Kütüphanesinin (U.S. National Library of Medicine) izniyle.

Bu mektupta bahsi geçen Şangaylı kadın, 1894'te ameliyatla çıkarılan uru 82 kilogram, 645 gram ağırlığında olan Yu Yung Lan değil. Fakat (1892 tarihli mektupta bahsedilen hastanın başlattığı) hastaların ameliyattan önce ve sonra fotoğraflarını çekme geleneği devam etmiş olmalı. Dr. Reifsnnyder'ın mektubu ameliyat olma ve ameliyattan önce ve sonra fotoğraf çekirme konusundaki kararlarda Çinli kadınlara önemli ölçüde faillik (*agency*) atfediyor.²⁸

Haseki portre albümüne dönersek, buradaki fotoğraflar önemli bir stüdyo fotoğrafçısı tarafından çekilmiş olduğu halde cerrahın her klişedeki (ayrıca bir ameliyat izi şeklinde her batındaki) imzasına nasıl bir anlam verebiliriz? Bu albüm bizden fotoğraftaki faillik meselesini yeniden nasıl düşünmemizi talep ediyor? St. Petersburg ve Şangay örnekleri, hasta ile doktor ve oluşmakta olan tıbbi kurumlar arasındaki karmaşık iktidar dinamikleri ağını işaret ediyor, ancak estetik açıdan hastalığın ya da patolojik numunelerin tıbbi fotoğraf janrına, Andriomenos tarafından çekilen Haseki hastalarının portrelerinden çok daha yakın görünüyorlar.

Üst, sol ve sağ: Fotoğrafçı bilinmiyor. “82 kilogram, 645 gram ağırlığındaki rahim kisti.” 1894. Fotoğrafın ön ve arka yüzü. Philadelphia Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kütüphanesi'nin (Historical Medical Library of the College of Physicians of Philadelphia) izniyle.

Alt, sağ ve sol: Fotoğrafçı bilinmiyor. “Yu Yung Lan. 1 metre 22 cm boyunda bir hasta... Ameliyattan 2 ay sonra.” 1895. Fotoğrafın ön ve arka yüzü. Philadelphia Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kütüphanesi'nin (Historical Medical Library of the College of Physicians of Philadelphia) izniyle.

Zihnim hâlâ bu fotoğrafların neden çekilmiş olabileceği bilmecesiyle meşgul bir halde arşiv araştırmalarımı sürdürürken, Dr. Nurettin'e karşı açılmış yanlış tedavi davasıyla ilgili bir mahkeme raporuna rastladım.²⁹ Bir kâtip, karısının ve çocuğunun doğum sırasında ölmesinden sorumlu tuttuğu Dr. Nurettin aleyhine ihmal davası açmış. İlk duruşma karara bağlandıktan sonra kâtibin temyize gitmesi üzerine, dava bir kez daha görülmüş, fakat Dr. Nurettin beraat etmiş. Maalesef, arşivlerde sadece 8 Mart 1892 tarihli beraat kararının kaydı var. Dolayısıyla ne trajik olayın ne de ilk duruşmanın tarihini biliyorum. Tek bildiğim, bunların, Dr. Nurettin'in 1890'da hastaneye gelişinden sonraki iki yıllık süre içinde meydana geldiği. Fotoğrafların Dr. Nurettin'in tıbbi ihmal suçlamalarına karşı kendini savunmasından önce, sonra veya bu savunmayla aynı esnada çekilip çekilmedikleri konusunu aydınlatamamış olsam da Haseki portre albümü ile ihmal davasının örtüşmüş olması kuvvetle muhtemel. İkisi de genç doktorun yaşamında aşağı yukarı aynı döneme rastlıyor.

Nihayet Osmanlı arşivinde 2 Aralık 1890 tarihli bir belge buldum. Osmanlı şehremini sıhhiye memuru tarafından Sultan Abdülhamid'e gönderilen bu belge, portre albümünün, Dr. Nurettin'in gerçekleştirdiği başarılı ameliyatları bildirme yollarından sadece biri olduğunu teyit ediyor. Söz konusu belge bize, çocuğu rahminde ölen yirmi iki yaşındaki Gülizar Hatun'u anlatıyor:

Dün gece Haseki Hastanesi'ne gönderildi... Nöbetçi olan Dr. Ahmed Nurettin, iki gün önce ölmüş olan bebeği normal yolla doğurmaya bünyesinin müsait olmadığını tespit etti. Bunun üzerine, Dr. Nurettin acilen doktorlar heyetini topladı ve sezaryen yapılmasına karar verdiler. Ahmed Nurettin 20 dakika içinde ameliyatı gerçekleştirebildi ve söz konusu kadın sağlıklı görünüyor.³⁰

Ameliyatın ertesi günü yazılan mektup hem cerrahı hem de sultanı överek bitiyor: “Sezaryen, doğum biliminin en önemli ve en hassas bir ameliyatıdır; hazret-i padişahinin açtığı tıp mekteplerinde yetişen cerrahlar

tarafından ve hazret-i padişahinin asri bir şekilde tesis ettirdiği hastanelerde bu ameliyatlar kolaylıkla icra edilmektedir. Haseki Hastanesi baştabibinin gönderdiği rapora göre, hastalar sultana ifa-yı şükürler etmektedir.”

Dr. Nurettin’in üstün cerrahi kabiliyetini ve sezaryenlerin kolayca icra edildiğine dair iddianın alçak gönüllülüğü bağlamına yerleştirmek için, Dr. Nurettin’in ABD’li çağdaşı Dr. Howard Kelly’ye bakalım. Dr. Kelly Nisan 1888’de bir sezaryen gerçekleştirmiş. Bu, Philadelphia’da son yarım yüzyıl içinde gerçekleştirilen ameliyatlar içinde annenin hayatta kaldığı ilk ameliyatmış. Sezaryen burada hiç de kolayca icra edilen bir ameliyat olarak görülmüyor. Peş peşe başarıyla tamamladığı üç sezaryen öylesine önemli bir başarı olarak görülmüş ki Dr. Kelly Pennsylvania Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne doçent doktor olarak atanmış ve ertesı yıl (otuz bir gibi genç bir yaşı) Johns Hopkins Üniversitesi Tıp Fakültesi’nin – “Büyük Dörtlü”sünden biri olarak – kurucu üyeliğine getirilmiş (Dastur ve Tank 2010; Shampo 2001).³¹

Bu belgelerin ışığında Gülizar’ın fotoğrafına yeniden döndüm ve bir ipucu keşfettim. Yedi yıldır Haseki portre albümü üzerine çalışıyor olmama rağmen daha önce fark etmediğim bir şeyi gördüm. Şimdi gördüğüm şey, baştan beri gözümün önündeydi, ama ben onu bir ipucu olarak keşfedememiştim. Gülizar’ın fotoğrafını albümdeki bir istisna olarak düşünmüştüm hep – içinden çıkarılan şey görünür kılınmaksızın, sadece kadının fotoğrafı. Belli bir arka fonu olmayan belki de fotoğrafçının stüdyosunda çekilmemiş bir fotoğraf. Dahası, bu fotoğraf bana hep diğerlerinden daha az net gibi görünmüştü. Aslında asıl mesele, benim odak eksikliğimmiş. Zira daha yakından baktığımda, cam levhanın fotoğrafçı tarafından ustaca “tedavi edilmiş” olduğunu gördüm. Gülizar’ın fotoğrafı ilk çekildiğinde, batın bölgesinden çok daha fazlası açıktaydı. Hastane önlüğünün ön kısmının katları düzeltilmiş, sadece Gülizar’ın önlüğünü değil, resmin edebini de kurtarma gayesiyle tamamen kurmaca bir çengelli iğne ile tamamlanmıştı.³² Edep konusu, fotoğraflardan oluşan bu hediyenin muhatabına varabilmesi için hayati bir öneme sahip

olmalıydı. Osmanlı sarayı tarihçilerinden öğrendiğime göre, albüm, sultana ulaşmadan önce muhtemelen bir düzine mabeyincinin elinden geçmişti.

Yukarıda bahsi geçen kâtibin karısının hangi tarihte doğum yaparken öldüğünü ya da bu kâtibin hangi tarihte Dr. Nurettin'e ihmal davası açtığını bilememenin hüsranı içinde, tarihlendirebileceğim herhangi bir şey bulabilmek için yine Gülizar'ın fotoğrafına baktım. Bu kez de baştan beri görünür olan bir başka görsel ayrıntı, bir ipucu olarak belirdi. Yara izleri de zamana bağlı medyalardır: Belki de eğitilmiş bir göz, Gülizar'ın fotoğraftaki yarasına bakarak, ameliyattan sonra ne kadar zaman geçmiş olduğunu okuyabilirdi. Bulabildiğim en yaşlı kadın doğum uzmanlarına danıştım ve onlardan kadınların yaralarının iyileşme durumuna bakarak ameliyat tarihlerini bulmalarını rica ettim. Süreci kolaylaştırmak amacıyla, ameliyat yaralarına zum yapabilmeleri için onlara fotoğrafların dijital kopyalarını gönderdim. Bana fotoğrafların ameliyatların hemen ardından değil, en az üç ay sonrasında çekilmiş olduğunu söylediler.³³ Tarihsel belgelere göre, bazı fakir hastalar, genellikle gidecek yerleri olmadığı için uzun bir nekahet süresince hastanede kalıyorlardı. Gülizar'ın sezaryeninden sonra saraya gönderilen belgede kadının bir yoksullar evinden hastaneye gönderildiğinden bahsedilmekle birlikte bunun hastanenin kendi yoksullar evi mi yoksa şehreminde bulunan başka bir ev mi olduğunu belirtilmiyor.³⁴ Gülizar fotoğrafının çekilmesi için tekrar hastaneye gelmemiş olabilir, zira belki de oradan hiç çıkmamıştı. Gülizar'ın sultana gönderilen fotoğrafı birkaç momenti işaret ediyor: ameliyatın yapıldığı gece, fotoğrafın çekildiği gün, dikkatle “tedavi edildiği” ve kadınlarla urlarının portrelerinden oluşan albüme dâhil etme kararının alındığı an.

Nicolas Andriomenos ya da meçhul bir fotoğrafçı: Gülizar Kadın, 1891. Resim 4, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı Koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. Orijinal cam levha negatifi üzerinde, Gülizar'ın hastane önlüğünün bedeninin alt kısmını örtecek şekilde boyandığını gösteren detay. Gülizar, önlüğünün önünü iki eliyle açarak objektife poz vermişti. Yara izinin altı ile elleri arasındaki alan önlüğünün kumaşına benzetilerek boyanmış. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Bir süre tatmin olmuşum. Doktor ile fotoğrafçı cesur bir karar alarak cerrahın fevkalade becerilerini yansıtabilmek için bu genç kadını, ameliyatı atlatıp iyileştikten sonra tümüyle çıplak fotoğraflamışlardı: Sezaryen doğumdan sağ çıkmanın hiçbir şekilde garantisinin olmadığı bir dönemde, işte karşımızda bir levha-i sıhhat timsali olarak Gülizar duruyordu. Birinciyle aynı olmayan ikinci albümde bile başlığında "levha-i sıhhat" betimlemesini taşıyan tek portre Gülizar'inkiydi. Acaba doktorla fotoğrafçı bu fotoğrafı sultana gönderme niyeti olmaksızın çekmişler ve onu hükümdarın bakışına sunmak için sonradan mı "tedavi" etmişlerdi? Ya da hükümdara erişmeden önce albüme bakacak olan diğer birçok göz olacağını tahmin ettikleri için mi?

Yoksa bu, serinin ilk portresi miydi?

Ama içime sinmeyen, geceleri uykularım kaçtığımda dönüp dolaşıp takıldığım bir konu vardı. Toplumsal normlar bir gecede değişmez. Neredeyse kesinlikle emin olabiliriz ki Dr. Nurettin, Haseki Hastanesi'nin eski müdürü Dr. Kiryako'nun, Müslüman kadın hastalarına uygunsuz bir şekilde bakmakla suçlanmış olan o genç doktorun karşı karşıya kaldığı zorluklardan haberdardı. Dr. Kiryako'nun çilesi, Gülizar'ın ameliyatından beş yıl önce başhekim olarak göreve iade edilmesiyle sona ermişti. Gülizar'ın yarı çıplak fotoğrafını çekmenin tehlikeli olabileceği düşünülmemişti miydi? Kâtip tarafından Dr. Nurettin aleyhine açılan ihmal davasının, doktorla fotoğrafçının Gülizar'ın fotoğrafını çekmelerinden önce olduğu kesin. Dr. Nurettin'in böyle bir dava sırasında şüphe uyandırmaktan özellikle kaçınması gerekmez miydi?

İstanbul'da, yeni emekli olmuş bir jinekolog buldum. Tıp eğitimi sırasında Haseki'yi ziyaret ettiğini ve albümü (tahminen hastaneye ait olan bir nüshasını) başhekimin masasında gördüğünü hatırlıyordu. Fotoğrafların çekilmesinden birkaç on yıl geçmiş olmasına rağmen Dr. Nurettin'in cerrahi becerilerine hayran kaldığını anlattı. Bu jinekologdan, Gülizar'ın ameliyat izine zum yapıp ameliyatın tarihini tahmin etmesini istemedim ama. Ona fotoğrafın tamamını gösterdim ve onunla saraya gönderilmiş ameliyatı tasvir eden belgeyi paylaştım. Doktorluğunun yanında amatör bir tıp tarihçisi de olan jinekolog, benim daha önce aklıma hiç gelmemiş olan bir soru sordu ve böylece yeni bir ipucunu işaret etti: “Eğer bebek zaten öldüyse, doktor niye sezaryen yaparak Gülizar'ın hayatını tehlikeye atsın ki? O dönemde iltihap kapma riski öylesine yüksekti ki sezaryen yapmayı düşünmek için bile ilk şart, bebeğin canlı olmasıydı. Dr. Nurettin niçin böylesine sorumsuz bir ameliyatı denesin ki? Bir nedeni olmalıydı.”

Gerçekten de bir nedeni varmış. Doktor, Gülizar'ın portresine, sadece zumlanmış yara izine değil portrenin tamamına yeniden dikkatle baktı. “Tabii ya! Duruşuna ve minyatür bünyesine bir bakın. Bu kızın raşitizmi varmış,”

dedi kendinden emin bir şekilde. Gülizar'ın leğen kemikleri öylesine deforme olmuş olmalı ki –o dönemin standart bir yöntemiyle– ceninin başını rahimde parçalamış olsalar dahi doktorların vajinal yoldan ölü bebeği çıkarmaları imkânsızdı.³⁵ Dr. Nurettin ceninin iki gün öncesinde öldüğü teyit edilmiş olmasına rağmen, Gülizar'ın hayatını tehlikeye atma pahasına değil, onun hayatını kurtarmanın yegâne yolu olduğu için sezaryen yapmıştı.³⁶

Belki de yanlış tedavi zannıyla hakkında soruşturma açılmış olduğu için ya da en azından Osmanlı hukuk sistemi yanlış tedavi davası açılmasına izin verdiğinden, Dr. Nurettin ilk başta Andriomenos'tan Gülizar'ın fotoğrafını, bedeninin ön kısmı tamamen görünecek şekilde çekmesini istemişti. Böylece, son derecede deforme olmuş leğen kemiği yapısı görünecek, sezaryenden sağ çıkan bir kadın olarak levha-i sıhhat timsali olmanın yanında, Dr. Nurettin'in neden zamanın tıbbi protokollerini hiçe sayarak bu ameliyatı icra ettiğini açıklayacaktı. Sonra da Dr. Nurettin (veya fotoğrafçı Andriomenos ya da ikisi birden) sultana hitaben hazırladıkları urlarla ilgili albüme, levha-i sıhhat olarak Gülizar'ın fotoğrafını eklemenin önemli olduğuna karar verdi. Sonuçta bu kadının durumundan sultana zaten bahsedilmişti. Ama fotoğrafı albüme eklemeyen önce, Gülizar'ı yeniden giydirme önlemini aldılar.

Şimdi bile, Gülizar'ın deforme olmuş leğen kemiklerini örten kurmaca hastane önlüğünün ötesini görebildiğim ve onun portresinin sultana tam da bu şekilde sunulmasını gerekli kılan koşulları tahmin edebildiğim halde, sadece bazı soruları sizlerle paylaşarak makalemi bir sonuca bağlayabilirim. Bu sorulardan bazılarını yanıtlamaya cüret edebilirim. Diğerlerini ise yalnızca yeni ipuçları ortaya çıktığında yanıtlanabileceklerini ümit ederek sorabilirim.³⁷ Bu albüme bakım nasıl ve hangi siyasi amaçlar için görselleştiriliyor? Sultanın sarayındaki bir albüme görünen bu resimler, tıbbi ve siyasi görseller arasındaki geleneksel farklılığı yıkıyor mu? Urların çıkarılmasını gösteren ve tıbbi müdahalelerin etkililiğine tanıklık işlevi gören bu resimlerin nasıl bir etkisi olmuştur?

Belki de Haseki albümündeki resimler Dr. Nurettin'i –tıpkı Rum selefinin başına geldiği gibi– Müslüman kadınlara uygunsuz tedavi uygulama suçlamalarına karşı korumak için alınmış bir ön tedbir olabilir. Sonuçta, her bir fotoğraf, meşhur fotoğrafçı stüdyolarına gidip portre çektirmeye gücü yeten varlıklı kadınlara mahsus estetik ayrıcalığın bir kısmını fukara kadınlara da bahşediyor.³⁸

Belki de bu fotoğraflar görsel bir savunmaydı, aleyhinde açılan yanlış tedavi iddialarına karşı bir güvence işlevi görerek Dr. Nurettin'in cerrah olarak yeteneğinin sıraya dizilmiş kanıtlarıydı. Nitekim Dr. Nurettin 1892'de ihmal davasından beraat etmişti. Üstelik 1894 yılının sonlarında Doktor Émile Roux ile difteri tedavisindeki son yenilikleri çalışmak üzere masraflarını kendi karşılamak suretiyle üç aylığına Paris'e gitmek istediğinde kendisine izin verilmişti.³⁹ Ne yanlış tedavi davası ne de ceninin ölmüş olmasına rağmen Gülizar'a sezaryen yapma kararıyla ilgili herhangi bir şüphe Dr. Nurettin'in kariyerinde hızla ilerlemesine engel olmuş görünüyor.

Belki de portreler, Dr. Nurettin'in cerrahi yeteneğinin sonuçlarını gururla hükümdara sergilemek, genç bir doktor tarafından icra edilen fevkalade ameliyatlara övünmek niyetiyle çekilmişti. Nitekim Dr. Nurettin, Gülizar'a sezaryen yaptığında sadece yirmi dört yaşındaydı.⁴⁰ Paris dönüşü, Gureba Hastanesi'nde Fransa'da eğitim görmüş önemli Osmanlı cerrahlarıyla genel cerrahi konusunda uzmanlaştıktan sonra 1903 yılında yeniden Haseki'ye döndü ve 1907'de buranın müdürü oldu.⁴¹ Dahası, sadece cerrahi dalında başarılı bir kariyer edinmekle kalmamış, tıp camiası içinde ve dışında son derece itibar görmüş ve Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi gibi yeni kurulan çeşitli halk sağlığı kurumunda liderlik rolünü üstlenmişti.⁴² Torununa göre, Dr. Nurettin ayrıca saray kadınlarını muayene ve tedavi etmek için de çağrılıyordu.⁴³

Fotoğrafçı bilinmiyor, *circa* 1903-1907. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Ameliyat-ı Cerrahiye İcra Olunan Bazı Hastalar albümündeki ilk resim, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Belki de Haseki portre albümü modern bilimin mucizelerine ve Osmanlı İmparatorluğu hastanelerinde kurtarılan hayatlara görsel bir tanık işlevi görmüştü. Dr. Nurettin'in Haseki Hastanesi müdürlüğüne getirilmesini hararetle tavsiye eden 1907 tarihli belge, hastanede yapılan ve içlerinden sadece bir tanesi ölümlle sonuçlanan 121 ameliyatın listesini içeriyor.⁴⁴ Neredeyse mükemmel olan bu sonuçlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun şanına layık bulunmuş, dolayısıyla da cerrahın yetenekleri, imparatorluğun namına hizmet eden yetenekler olarak sunulmuş. Aynı yılın Haziran ayında saraya gönderilen bir başka tablo da son rapordan sonra gerçekleştirilen ameliyatların ayrıntılarıyla birlikte nekahet dönemindeki hastaları gösteren dört fotoğraf içeriyor.⁴⁵ Fotoğraflardan birinde gösterilen ameliyata, son derece kritik bir cerrahi müdahale olarak özellikle dikkat çekilmiş. Saraya gönderilen ve "Ameliyat Edilen Hastalar" başlıklı bir başka albüm, ameliyat ânını gösteren bir fotoğrafla açılıyor ve iyileşme sürecindeki hastaları gösteren

dokuz resim içeriyor.⁴⁶ İkinci resim, sol eliyle batın bölgesini açıp ameliyat izini gösterirken sağ elinde içinden çıkarılan ve beş kilogramlık dalağını tutan Arapkırlı Hüseyin'i gösteriyor. Resmin başlığı, bir hastanın ameliyattan sağ çıkmasının ve dalağı olmadan yaşamını sürdürebilmesinin son derece nadir ve önemli bir vaka olduğunu vurguluyor.⁴⁷

Daha sonra çekilmiş ameliyat sonrası ve ameliyattan önce ve sonra fotoğrafları, Dr. Nurettin'in hazırlayıp 1890'ların sonunda saraya gönderdiği Haseki portre albümüyle faydalı bir karşılaştırma sağlıyorlar. Daha geç tarihli fotoğraflar, yirminci yüzyılın ilk on yılına gelindiğinde cerrahi fotoğraf janrının pekiştiğini ve gayet iyi bilinen bir gelenek olmaya başladığını kanıtlıyor. Hastalar hâlâ bazen isimleri ve doğum yerleriyle tanımlanmakla birlikte, artık bu fotoğraflar sağlığın resmi ya da iyileşme manzarası gibi şiirsel başlıklar taşıyor ve onları artık sipariş üzerine çekilen stüdyo portreleriyle karıştırmak da mümkün değil. Bazı fotoğrafların görünür arka fonları meşhur Rum fotoğrafçı Theodore Vafiadis'in stüdyosunda çekilmiş olabileceklerini ima etse de stilistik açıdan daha ziyade *Revue de photographie médicale* (Tıbbi Fotoğraf Dergisi) ya da *Photography and Surgery* (Fotoğraf ve Cerrahi) gibi dergilerde yayımlanan cerrahi alanındaki başarıları görüntüleyen resimlere benziyorlar.⁴⁸ İçinden çıkan dalağı tutan hasta hariç, hastalardan ameliyatla alınan tümörler veya organlar artık sergilenmiyor. Dekoratif masaların üstüne konmuş çan şekilli kavanozlar içindeki tümörler devri kapanıyor. Ancak, saraya gönderilen ameliyat hastaları albümü, sezaryen doğum yapmış bir kadının, birkaç aylık kundaklı bebeğiyle çekilmiş fotoğrafını içeriyor.

Fotoğrafçı bilinmiyor. Hüseyin sol eliyle yara izini gösterirken sağ elinde ameliyatla çıkarılan dalağını tutuyor, circa 1903-1907. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Ameliyat-ı Cerrahiye İcra Olunan Bazı Hastalar albümündeki ikinci resim; ilk resimde betimlenen ameliyatın sonucunu gösteriyor.

Bu fotoğrafın, pembe paspartu üzerine yerleştirilmiş ve Rum fotoğrafçı Theodore Vafiadis'in damgasını taşıyan bir başka nüshası, şehremini sıhhiye memurlarına gönderilmiş olan ameliyat sonrası hastaların bir dizi fotoğrafının içinde yer alıyor. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Kendisine danıştığım Türkiyeli bir jinekolog, yeni mezun bir doktorken görüp incelediği Haseki portre albümünden çok etkilenmişti. Dolayısıyla albüm, pedagojik bir araç olarak da kullanılmış olabilir. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı tıp öğrencileri, doğum pratiğini, bizzat doğumlara katılarak değil, daha ziyade tablolar ve resimlerle öğreniyorlardı. Öncü bir Osmanlı kadın doğum uzmanı olan Dr. Besim Ömer, 1891 yılında eğitimini tamamladığı Paris'ten döndüğünde resmi bir doğum kliniği açma ruhsatı alamamıştı. O da genç doktorların fukara kadınların bedenleri üzerinde pratik yaparak mesleğin temelini öğrendikleri gayri resmi bir klinik açmıştı (Balsoy 2014; Balsoy 2018). Dr. Kiryako aleyhindeki suçlamalar arasında mahkeme tarafından doğruluk payı olduğu kabul edilen iddialardan biri, onun genç doktorları ve hemşireleri Haseki'ye getirip doğumları seyrettirmesiyle ilgiliydi. Belki de Haseki portre albümü, tıp eğitimi almanın ve vermenin bir doktoru ahlaksızlık suçlamalarına maruz bırakabildiği bir iklimde, hoşgörülebilir bir pedagojik araç olarak görülmüştü. Albümün o dönemde başka doktorlar tarafından da görülmüş olabileceğinin bir işareti olarak, 1898'de sezaryen doğumdan sağ çıkan bir kadının, bu kez bebeğiyle birlikte çekilmiş bir fotoğrafına bakabiliriz.⁴⁹ Bu sezaryen Dr. Nurettin tarafından değil, daha yeni yeni ismini duyuran genç jinekolog Dr. Besim Ömer tarafından gerçekleştirilmiş. Keza aynı fotoğraf, 1903'te kendisi tarafından imzalanmış. Bu resim ile Haseki Hastanesi'nde yapılan sezaryenden sağ çıkmış başka bir kadını gösteren fotoğraf arasındaki yankılaşım, Dr. Ömer ile Dr. Nurettin'in yalnızca birbirlerinin ameliyatlarından değil, fotoğraf pratiklerinden de haberdar olduklarını ima ediyor.

Fotoğrafçı bilinmiyor. Bir anne ve sezaryenle doğan bebeği, Haseki Nisa Hastanesi, İstanbul, *circa* 1903-1907. Resim 9, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Ameliyat-ı Cerrahiye İcra Olunan Bazı Hastalar albümü. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Belki de Haseki portre albümü, kaynakların dağılımında hükümdarın merkezi bir figür olduğunu düşünürsek, kendisine minnettarlık gösterme ve daha fazla bütçe talep etmenin incelikli bir yolu muydu? Gülizar'ın sezaryen oluşunun ertesi gün saraya yazılan ve sezaryenlerin kolaylıkla gerçekleştirilebildiğini vurgulayan mektup, sultan Osmanlı hastanelerine ve tıp fakültelerine maddi desteğini sürdürdüğü takdirde Osmanlı cerrahlarının en zorlu ameliyatları bile etkin biçimde icra edebileceklerini söylemeye çalışıyor olabilir. Cerrahların başarılı icraatları, sultanın tebaasına özen gösteren iyi kalpli ve yardımsever bir hükümdar olarak şöhretini arttırmanın bir aracı olarak görülüyor. Bu mektubun sultana yansıttığı şey, ameliyatlardan

sağ çıkan hastaların sadece doktorlara değil, hastanelerin tesis edilmesinden ve doktorların eğitilmesinden sorumlu sultana da hayır dualar ettiğiydi.

Son olarak, bu albümün, asepsisin etkinliği konusunda tıbbi bir argüman ileri sürme niyetiyle hazırlanmış olduğunu düşünebiliriz. Fotoğrafi çekilen bütün kadınlar, o dönemde ameliyatı gerektiren tümörler kadar, hatta onlardan da fazla ölümcül olabilecek iltihap kapma riskine rağmen ameliyattan sağ çıkmış hastalar. Fransız hekim Dr. Roux (ki Dr. Nurettin 1894'te kendisinden Paris'te eğitim almıştı), tıbbi tesislerin, özellikle de ameliyathanelerin hastalığa yol açan pisliklerden arındırılmasını sağlayan bir teknik olan asepsisin en başta gelen destekçilerinden biriydi. Asistan doktor olarak hastaneye gelişinin hemen ardından (ve Paris'e gidişinden önce) Dr. Nurettin, Haseki portre albümünü hazırladığı sırada da muhtemelen aynı kademedeydi ve iltihap riskini azaltmak için hastaların hastalıklarına göre ayrıldığı pavyon sisteminin faydaları üzerine bir rapor yazmıştı (Nurettin 1933; Taşkiran 1973). Bu rapor hastanenin daha kıdemli doktorları tarafından da onaylanarak Haseki pavyonlarının inşaatının başlamasına vesile olmuştu.⁵⁰ Dolayısıyla, Haseki portre albümü aynı zamanda tıp müfredatında ve hastane mimarisinde etkin bir cerrahi hijyen sağlanmasını mümkün kılacak değişiklikler için ikna edici bir talebin parçası da olmuş olabilir.⁵¹ Nitekim Dr. Nurettin, İstanbul'da iltihaplı hastalıkların engellenmesini ve yayılmasını etkin bir şekilde sağlamakla görevli bir halk sağlığı politikası komisyonunun başkanlığını yapmıştı.

Andriomenos'un ya da Dr. Nurettin'in başlangıçtaki niyetleri ne olursa olsun, Haseki portre albümünde görselleştirilen tıbbi bakım aynı anda birçok iddiada bulunuyordu: itibarı tesis etmek, şöhreti korumak ve arttırmak, mesleki mevki korumak, fon bulmak, belli tıbbi prosedürlerin ve mimarinin savunuculuğunu yapmak, modernliğin timsali olmak, hükümdarın gücünü somutlaştırmak, fakara kadınları kontrole maruz bırakmak ama onları yüceltmek ve birbiriyle rakip ahlak anlayışlarını (dini ve kültürel normlara

karşı tıbbi normlar) idare etmek.

Bu dedektif hikâyesinin sonunda tek bir keşif yok. Daha ziyade on yılı aşkın bir süre zarfında yapılan bir araştırmayla ipuçlarının nasıl keşfedilebilir olduğunu göstermeye çalışıyor. Aynı soruyu birçok farklı şekilde ve birçok farklı araçla birlikte sormak yanında birçok farklı kaynağa ve uzmana başvurmak biz akademisyenlerin, yalnızca zaten gördüğümüze inandığımız şeyleri teyit etmek yerine yepyeni gözlerle görmesini sağlayabilir. Haseki portre albümü sadece her bir resme daha yakından bakmamı değil, aynı zamanda albümü bir nesne ve bir görseller koleksiyonu olarak ciddiye almamı zorunlu kıldı. Bu araştırmadaki ipuçlarından birçoğu, yalnızca hem tekil resimlerden hem de geniş tıbbi fotoğraf kategorisinden uzaklaştığımda ve albümün nasıl oluşturulmuş ve hangi yollarla dolaşıma girmiş olabileceğini dikkate aldığım zaman ortaya çıktı.

Janrlar güçlü ipuçları olabilirler. Onları sadece imajları karşılaştırmak için sabit tanımlama şemaları olarak kullanmadığımız takdirde, hangi koşullar altında ortaya çıktıklarını sormaya teşvik edebilirler bizi. Haseki portre albümü, bir janrın tam manasıyla inşa edilmeden önceki dönemi karakterize eden kararsızlıkları tasvir ediyor. Fotoğrafların katı janr adetlerine uymaları ender rastlanan bir durumdur. Tam da böyle uyumsuzluk gösterdikleri yerlerde – farklı janrların çatıştığı ya da sapsmaların veya ahenksizliğin ipucu olarak keşfedilebileceği yerlerde – yeni oluşumların belirlediği ânı görebilir ya da birbiriyle çakışan görünürlük ve ahlak taleplerinin yol açtığı çözülmemiş gerilimleri inceleyebiliriz.

Fotoğrafçı bilinmiyor. Sezaryen doğum sonrası sağlıklı bir iyileşmeyi gösteren fotoğraf, 1903. “Fotoğraf Albümü: Yıldız Sarayı, İnsan Fotoğrafları, Vazo, Kaide ve Çeşitli Bina Fotoğrafları”ndan. Başlık, kadın doğum uzmanı Besim Ömer tarafından kaleme alınmış. Dolmabahçe Sarayı’nda bulunan Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Koleksiyonunun izniyle.

Bu makalede yayımlanmak üzere görselleri hazırlama sürecinde belki de gayet yerinde olarak son bir ipucu keşfettim. Gülizar’ın portresine bu kez tarihsel süreçler hakkında bilgili bir fotoğrafçıyla birlikte tekrar bakarken, cam levha kenarına dikkatlice “Dr. A. Noureddin” yazılmadan önce imzalanmış olduğunu fark ettik. “Tabip kulları” basit ifadesi, doktorun imzasından önce cam levhaya nakşedilmiş gibi görünüyordu. Bundan emin olamam zira hem Dr. Nurettin’in imzasının üzerindeki hem de Gülizar’ın solundaki yazıları silmek için epeyce uğraşılmış. Soldaki harfler bir fotoğrafçının adı olabilir. Ama benim arşivde yaptığım araştırmam sırasında karşılaştığım fotoğrafçılardan

hiçbirinin ismine benzemiyor. Belki de Dr. Nurettin, alışılmışın dışında sezaryeni neyin zorunlu kıldığına dair kanıt olmak üzere Gülizar'ın yamuk leğen kemiğini gösteren ilk fotoğrafını daha az bilinen (hatta belki de kendi stüdyosu olmayan) bir fotoğrafçıya çekirtmişti. Belki de bunu tetikleyen, yanlış tedavi davası olmuştu. Fakat resmi “tedavi etme” kararını aldığında, ilk fotoğrafının gerekli becerileri olmadığından Nurettin, fotoğraf çekmesi için değil, başka bir fotoğrafçı tarafından çekilen bir fotoğrafı dolaşıma girebilir hale getirmesi için (dönemin meşhur portre fotoğrafçısı) Andriomenos'a başvurmuştu. Belki de bu karşılaşma, Haseki portre albümüyle sonuçlanan daha büyük bir işbirliğini başlatmıştı.

II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı koleksiyonundan Haseki Nisa Hastanesi albümü. Detay. Önce Dr. Nurettin'in isminin hemen üstüne gelecek şekilde cam levhaya işlenmiş olan “tabip kulları” tabiri sonradan boyayla silinmiş. Keza hastanın solundaki silme izleri, orijinal fotoğrafın Nicolas Andriomenos tarafından değil, adı artık okunamaz olan başka bir fotoğrafçı tarafından çekildiğini işaret ediyor. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Teşekkür Beyanı

Bu makaleyle neticelenen araştırmayı Macalester Colloge ve the Institute for Turkish Studies'dan aldığım burslar destekledi. Mükemmel araştırma asistanlıkları için Edip Gölbaşı ve Özgül Özdemir'e, uzman çevirileri için Üzeyir Karataş'a ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi çalışanlarına müteşekkirim. Tıp tarihçileri Gülhan Balsoy, Fatih Artvinli ve Joel Howell'in; jinekologlar Yavuz Ceylan ve Tim Johnson'un; fotoğraf koleksiyoncuları Ömer Koç, Bahattin Öztunçay, Adem Köse ve Gülderen Bölük'ün bilgileri ve cömertlikleri ile fotoğrafçılar Kristof Vrancken ve Keith Taylor'un dikkatli gözleri olmaksızın bu makaleyi üretemezdim. 2018'de bu makalenin orijinali yayımlandıktan kısa süre sonra sayın Adam Köse *Nicolas Andriomenos: Photographe* isminde uzun yıllar süren çalışmalarını Galenos Yayınevinden bir kitap olarak yayınladı. Bu araştırmanın en büyük zevklerinden biri, paha biçilmez ilave fotoğrafları ve aile hikâyelerini benimle paylaşma nezaketini gösteren Nurettin'in muhteşem torunu Refhan Bilol ile tanışmak oldu. Makalenin ilk taslakları, 30 Mart-2 Nisan 2016 tarihlerinde Helsinki'deki Photomedia'da düzenlenen "Bodies ve Histories" konferansında; 20-23 Temmuz 2016 tarihlerinde Milano'daki European Association for Social Anthropology'de düzenlenen "The Impact of Images: Knowledge, Circulation and Contested Ways of Seeing" konferansında; Macalester College'ın Beşeri Bilimler Kolokyumunda; 4 Mayıs 2017 tarihinde Northwestern Üniversitesi Biyoetik ve Tıbbi Beşeri Bilimler Merkezi'nde; 26 Ekim 2017 tarihinde McGill Üniversitesi Sanat Tarihi ve İletişim Çalışmaları Bölümü'nde ve 15 Mart 2018 tarihinde Lübnan Amerikan Üniversitesi'nde düzenlenen "Modern Bodies" konferansında sunulmuştur. Bu konferanslardaki katılımcılara, içgörülü yorum ve soruları için teşekkür borçluyum. Engin Akarlı, Nurhan Atasoy, Kathryn Babayan, Selen Vanessa Ansen Lallemand, Kathryn Mathers, Rima Praspaliauskiene, Liz Roberts, Terry Snyder, Karen Strassler, Halide Velioğlu, Nuran Yıldırım ve bu derginin iki anonim okuruna da teşekkür ederim. Ayrıca, Philadelphia'daki College of Physicians Müter Müzesi'nden Chrissie Perella'ya, George Eastman Müzesi'nden Stephen Greenberg'e, Bibliothèque interuniversitaire de Santé'den Jean-François Vincent'e, Harvard Countway Tıp Kütüphanesi'nden Jack Eckert'e, National Museum of Health and Medicine'den Brian Spatola ve Alan Hawk'a, Drexel Üniversitesi Tıp Fakültesi Legacy Center: Archives and Special Collections'tan Matt Herbison ile Minnesota Tarih Derneği'nden Jennifer Heubscher'e teşekkürler.

1 “Tarih olasılığı” terimini Eduardo Cadava’dan (1998) ödünç aldım. Her ne kadar bu terime “görsel” sıfatını kendim eklemiş olsam da yazarın projesi de zaten fotoğraf ile tarih olasılığı arasındaki ilişki hakkındadır.

2 Carlo Ginzburg’un, ipuçlarının bir epistemolojik paradigma olarak ortaya çıkışına dair mihenk taşı oluşturan çalışmasında, Enrico Castelnovo’nun Morelli’nin sanat tarihi yöntemiyle Sherlock Holmes’un polisiye tahkikat yöntemi arasındaki analogisi hakkındaki tartışma özellikle dikkat çekicidir (2013).

3 Bugün Yıldız koleksiyonu, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde bulunuyor. Albümlerin çoğunluğu ciltlidir. Ancak, birkaç “albüm,” çeşitli boyutlarda paspartulara monte edilmiş dağınık görseller içeren zarflardan oluşmaktadır. Görsellerin neredeyse tamamı fotoğraf, ama aralarında birkaç çizim ve litografi de bulmak mümkün. Haseki Hastanesi’ndeki kadın hastaları ve tümörlerini gösteren Haseki portre albümü, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi kataloğunda “Albüm 90608” olarak isimlendirilmiş. Abdülhamid’in albümleri hakkındaki çalışmalar için (Atasoy 2007; Çelik ve Eldem 2015; Sheehi 2016)

4 Haseki Hastanesi’nin tarihiyle ilgili bilgim, her şeyden önce tıp tarihçisi Gülhan Erkaya Balsoy’un uzman görüşlerine dayanmaktadır. Benim araştırma yaptığım dönemde, Haseki’deki kadın hastaların kırılğan toplumsal koşulları üzerine bir makale yazmakta olan Sayın Balsoy’a sık sık danıştım. Haseki Hastanesi hakkında bkz. (Balsoy 2013 ve 2018; Saygılıgil 1999; Taşkiran 1973; Ünver 1939; Yıldırım 2010) Taşkiran’ın tarihçesi, Dr. Nurettin’in hastanedeki görev süresine özellikle vurgu yapar (1973).

5 Bir kaynağa göre, Haseki Hastanesi 1898 yılında 1.716; 1910 yılında 2.063; 1914 yılında 3.051 ve 1924 yılında 3.748 hastaya hizmet vermiş (Nurettin 1933).

6 Osmanlı arşivlerinde Haseki Hastanesi ile ilgili diğer belgelerde siyahi hastalardan özellikle bahsediliyor. Örneğin, DH.MKT.1412.85.1 numaralı ve 1887 tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesinde, Mecbure adında siyahi bir kadının Haseki Hastanesi’nde tedavi görmesinin neden reddedildiği hakkında bilgi talep edilmektedir. Balsoy tedavisi imkânsız bir göz hastalığı olan ve bir ay Haseki’de kalıp taburcu edildikten sonra yeniden hastaneye yatmak için yetkililerle mücadele etmiş olan Mecbure vakasını tartışmaktadır (Balsoy 2018). Makalede daha sonra analiz edeceğim Haseki portre albümünün bir başka kopyasında bir siyahi kadın fotoğrafı daha bulunmaktadır. Aynı kadın yaklaşık bir on yıl sonra hazırlanmış olan bir üçüncü albümde hasta bakıcı olarak karşımıza çıkar; yıllar içinde kadının statüsü hastadan hasta bakıcıya dönüşmüş gibidir. Andriomenos tarafından fotoğrafları çekilen on yedi kadından ikisinin siyahi olmasının nasıl bir anlam taşıdığını açıklayabilmek için daha geniş bir araştırma yapılması gerekmektedir. Haseki Hastanesi esas itibarıyla –“bîkes ve bîmekân” olarak tanımlanan– fukara kadınları tedavi ettiği için, onların bu fotoğraf kayıtlarındaki varlıkları geç Osmanlı dönemindeki siyahi kadınların toplumsal statüsünü temsil ediyor olabilir. Balsoy’un “Haseki Women’s Hospital” makalesi, Haseki’deki “zenciye” olarak anılan ve eskiden köle olmaları muhtemel siyahi kadınlar da dâhil hastaların toplumsal konumunu kap-

samlı biçimde tartışmaktadır. Bununla birlikte, tamamı beyaz Müslüman kadınlardan oluşan bu albümün ilk fotoğrafının siyahi bir kadın olması, “zenciye Tensüf Kadın” a da diğerleriyle aynı estetik ve tıbbi bakımın bahşedildiğini ifade etme, hükümdara tüm tebaasının mükemmel bir biçimde bakım gördüğünü gösterme girişimi olarak da okunabilir. Ellen Samuels’in eski köle yapışık ikiz kardeşler Millie ve Christine McKoy’un azat edildikten sonra tıbbi fotoğraf konusu olmalarını, fotoğrafları üzerinden analiz ettiği çalışmasındaki kapsamlı ve keskin tartışma, ABD’den kışkırtıcı bir karşılaştırma imkânı sağlıyor (2011). Samuels bize on dokuzuncu yüzyılda hem tıbbi hem de sergileme bağlamlarında uygulanan ırksal çifte standardı hatırlatıyor: “Modern jinekolojinin sözde babası J. Marion Sims, vajinal muayene sırasında beyaz kadınları bir örtüyle örterken, arka bahçesinde ücret ödeyerek gelmiş izleyicilerin önünde siyah kadınları çıplak ameliyat edişini sergiliyordu” (2011, 72). Şahsen ben eldeki belgelere ve literatüre dayanarak Haseki Hastanesi’ndeki siyahi kadınların tıbbi tedavileri hakkında karşılaştırmalı iddialarda bulunacak konumda değilim. Fakat bir siyahi kadının Haseki portre albümünün açılış fotoğrafı olarak kullanılması önemlidir. Geç Osmanlı dönemindeki kölelik hakkında genel bir çalışma için bkz. Erdem 1996, Ferguson ve Toledano 2017, Karamürsel 2016, Powell 2013 ve Toledano 1998. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne gönderme yaparken BOA kısaltmasını, fon adının kısaltmasını (örneğin, DH.MKT) ve belge numarasını kullanıyorum.

7 Bu, Nurettin isminin Fransızca transliterasyonudur. Ben bu makalede Osmanlı cerrahının adını Türkçe transliterasyonu ile kullanıyorum: Ahmed Nurettin. Doktor, her baskıda beyaz olarak çıkması için muhtemelen adını negatifin üzerine siyah mürekkeple yazmıştı.

8 Bu fotoğraflar görsel olarak on dokuzuncu yüzyıl tümör ve böbrek taşı gravürü geleneğinin devamı gibi görülebilir (Taylor 1842). Ancak fotoğraf bir eğitim aracı olarak kullanılmış olsa da her kavanoz portresi albümde yer almasına da Dr. Nurettin’in yine de kurtardığı bir kadın hastayı temsil ediyor.

9 Orijinal şikâyet mektubu için bkz. BOA, I.DH.00887.070603.001.

10 Kiryako’nun uzun savunması için bkz. BOA, I.DH.00887.070603.003. Kiryako hakkındaki suçlamalarla ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Balsoy 2018 ve Taşkiran 1973.

11 Taşkiran, göreve iadesinden on bir gün sonra bir başka şikâyet dilekçesi daha verdiğinden ve Kiryako’nun yeniden açığa alındığından bahseder; ama sonunda bu şikâyet de asılsız bulunmuş ve Kiryako 1885’te kesin olarak görevine iade edilmiştir (1973).

12 Bkz. BOA, I.DH.00887.070603.003, s.1. Bu belge, hem ameliyattan önce ve sonra fotoğraf çekilmesinin zaten çoktan bilinen bir pratik olduğunu hem de bu pratikle ilgili masrafların dikkate değer bulunduğunu işaret ediyor.

13 Faik Bey’in görev süresinde de hastanedeki koşullarla ilgili şikâyet dilekçeleri devam etmişti. Bu kez şikâyetlerin çoğu kadın hastaların kendilerinden gelmişti (Balsoy 2018).

14 Taşkiran’ın *Haseki’nin Kitabı*’nda da basılmıştır. Bu fotoğraf, Dr. Nurettin’in Haseki Hastanesi’ne ilk tayin edildiği zaman çekilmiş olmalı, zira Sultan Abdülhamid’in ABD

Kongre Kütüphanesine 1893'te gönderdiği albümlerden birinde (Library of Congress: LC-USZ62-461459) yer almaktadır. Library of Congress Abdul Hamid II Collection'a dâhil olan ve "Hasköy Hospital for Women" olarak adlandırılmış tüm Haseki Hastanesi fotoğrafları, Abdullah Kardeşler (Abdullah Frères) tarafından çekilmiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla, Andriomenos'un hastanenin fotoğraflarını çeken tek fotoğrafçı olmadığı anlaşılmaktadır. Abdullah Kardeşler, üç Ermeni asıllı Osmanlı fotoğrafçısı (Viçen, Hovsep ve Kevork), ADB Kongre Kütüphanesi için hediye albümlerin hazırlandığı dönemde resmi saray fotoğrafçısıydılar. İstanbul'daki birçok hastanenin fotoğraflarını çekmişlerdi. ABD Kongre Kütüphanesine gönderilen hastane fotoğraflarının neredeyse tamamı, mimari özellikleri göstermektedir. Yabancı gözler için hazırlanan bu albümdeki tek "portre," doktorların grup fotoğrafıdır. Bir de hastaları grup halinde gösteren bir diğer fotoğraf bulunmaktadır (tüm kadınlar yataklarda yatıyor, hemşireler de koğuşun girişinde ayakta duruyorlar). Ne doktorların veya hastaların bireysel portreleri ne de çıkarılan tümör dizilerinin fotoğrafı dahil edilmiştir.

15 Tanıştığımızda Dr. Nurettin'in torunu, Dr. Nurettin'in babası Basri Bey'in de tıp doktoru olduğunu onayladı. Ayrıca, Haseki Hastanesi'ndeki kadın hastalara uygun bakımın belirlenmesinde dini ve kültürel normlarla ilgili hassasiyetlerin Dr. Nurettin'in görev süresi boyunca sık sık gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1890 yılında, kadınların hastanenin yüksek duvarlarından atlayıp kaçmalarını önlemek üzere erkek bir güvenlik görevlisi tutulup tutulmamasıyla ilgili bir tartışma çıkmıştır. Sonunda hastane yönetimi, "erkek bir görevlinin kadın hastalara mukayyet olmasının dini ve kültürel normları ihlal edebileceği" korkusuyla bundan vazgeçmiştir (Balsoy 2018). Kadınların koğuşu geceleri kilitleniyordu. Bir doktorun koğuşa girebilmesi için önce bir hastabakıcının, koğuşa bir erkeğin geldiğini haber vermesi, kadınlar da başlarını örtmesi gerekiyordu (Taşkiran 1973).

16 Bu itirafı makaleye özellikle dâhil ediyorum, zira geç Osmanlı tarihçiliğinde, modernleşmeyi işaret eden modernliğin ve teknolojik yeniliklerin önsel biçimde imparatorluğa Avrupa'dan ithal edildiğine dair hâkim temaya iyi bir örnek teşkil ettiğine inanıyorum.

17 Özellikle *Photographs of Surgical Cases and Specimens* (US Surgeon General's Office, 2865), *Photographic Review of Medicine and Surgery* (Philadelphia, 1871-1872) ve *Revue photographique des hôpitaux de Paris* (Paris, 1868-1872) gibi hastalığı ya da yarayı görselleştiren en erken tarihli yayınları incelemenin yanında, New York'taki Burns Arşivi'ndeki fotoğraflara danışım ve daha yakın tarihli şu çalışmalara da başvurdum: Fox ve Lawrence 1988, Gilman 1995, Hiller 1944, Maehle 1993. Tıbbi fotoğrafçılık tarihi üzerine kuramsal açıdan son derece incelikli ve kapsamlı bir çalışma için bkz. Mifflin 2007.

18 Tıbbi fotoğrafçılık hakkındaki ilk ders kitabı (*La photographie médicale*) 1893'te yayımlanmıştır (Mifflin 2007).

19 Sanat tarihçisi John Tagg'e göre, "Fotoğraf, sihirli bir yayılım değil, belli bağlamlarda ve belli güçlerle, aşağı yukarı tanımlanmış amaçlarla çalıştırılan fiziki bir aygıtın maddi bir ürünüdür" (1998, 3). Antropolog Karen Strassler yaratıcı bir öneride bulunarak şöyle der:

“Öyleyse, *janr* analizi sayesinde, *hem* bir ortam olarak fotoğrafın maddi ve tarihsel tutarlılığını *hem de* farklı projelerin ve toplumsal aktörlerin hizmetine sunulduğunda sonsuz değişebilirliğini göz önünde bulundurabiliriz” (2010, 19). İtaliye orijinal metne aittir.

20 Bu arka fonun Haseki albümünde bulunan Müzeyyen Hanım'ın portresindeki fonun aynısı olabileceğine inanıyorum. Bu arka fon ve dekoratif masa, Andriomenos'un sahip olduğu iki stüdyoda da –Haseki Hastanesi'ne yakın olan Beyazıt stüdyosu ve Grande Rue de Pera, 218 numaralı adreste 1895'te açtığı stüdyo– çekilen portrelerde görülmektedir. Portrelerin ayak bölümlerini dikkatle incelediğimde hastaların, hastaların bir çoğunun arkasında dönemin stüdyo portrecileri tarafından yaygın olarak kullanılan dayanak görünüyordu. Birçok fotoğrafta dayanağın görünmemesi için negatif üstünde epey gayret sarf edilmişti ama resim büyütülünce bu izler yine de görünüyor.

21 Söz konusu hat, Eminönü-Babiali hattıdır. Soğukçeşme, Divanyolu, Beyazıt ve Aksaray duraklarından oluşur. Andriomenos'un stüdyosunun bulunduğu bina yıkılmıştır. Andriomenos'un Kiotchiler-Bachi (daha sonra Okçular Başı Caddesi), 99 numaradaki stüdyosunun tarihçesiyle ilgili titiz araştırma, Mimar Sinan Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama ve Mimarlık bölümü doktora öğrencisi Murat Tülek tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendisine müteşekkirim.

22 Ömer Koç'un özel koleksiyonunda (bundan böyle “ÖMK” olarak anılacak) bulduğum albümün, Taşkiran'ın bahsettiği ve 1972 tarihi itibarıyla halen hastane bünyesinde bulunan albümün aynısı olmadığına inanıyorum. 2014'te Haseki Hastanesi'ni ziyaret ettiğimde kimsenin bu ikinci albümden haberi yoktu. Taşkiran, Haseki Hastanesi'ndeki albümde, Nurettin'in tüm madalyalarıyla birlikte bir portresinin olduğundan bahseder; bu fotoğraf, Taşkiran'ın kitabının 320. sayfasında yeniden basılmıştır. Ömer Koç koleksiyonundaki albümde böyle bir görsel yer almamaktadır. Albümden bir fotoğrafın çıkarılmış olduğuna dair hiçbir kanıt da göremedim. Yani, en azından bir yerlerde üçüncü bir Haseki albümü olmaydı. (Başka yerlerde, Osmanlı hastanelerini gösteren albümlerde, albümü oluşturan doktorun küçük bir fotoğrafının kapağın içindeki ön sayfada bulunduğunu görmüştüm). Ancak, Taşkiran'ın kitabında yeniden basılan diğer fotoğraflar, Koç koleksiyonundaki albümle aynıydı, ama İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 90608 katalog numaralı albümle aynı değildi. Aslında, benim makalemin aşağıdaki 37. dipnotunda betimlenen ve Koç albümünün 10. fotoğrafında belirgin olan özel rötuş, Taşkiran'ın kitabının 322. sayfasında yeniden basılan fotoğrafta da görülmektedir. Sanatçı Berlinde de Bruyckere ve küratör Selen Vanessa Ansen Lallemand'a kasıtsız biçimde beni Koç albümüne yönlendirdikleri için ve Bahattin Öztunçay'a 20 Temmuz 2014 tarihinde koleksiyonu görmemi sağladığı için teşekkür borçluyum. Bu makalede Koç albümünden alınan tüm fotoğraflar, koleksiyoncu Ömer Koç'un izniyle kullanılmıştır. Haseki portre albümünde yer almayan yedi görselden altısını, Koç albümündeki sırasıyla burada kullandım. Koç albümü, saraya gönderilen albümden farklı bir şekilde açılıyor ve Tensüf Kadın'ın portresi altıncı sırada yer alıyor.

- 23 BOA, ŞD.756.3.10 numaralı, 9 Mart 1891 tarihli belge.
- 24 Ahmed Nurettin'in torunu Refhan Bilol'ün özel koleksiyonu.
- 25 Andriomenos'un stüdyosunda çekilmiş gibi görünen iki istisna var. Andriomenos'un stüdyosunda çekilen fotoğrafların tümünün ya da herhangi birinin, hastanede çekilenlerden önce çekildiğine dair kesin bir iddiada bulunamam. Sadece şunu varsayabilirim. Eğer Andriomenos hastaların fotoğraflarını hastanede çekebiliyor olsaydı, kadınları ve ularını stüdyoya taşıma zahmetine katlanmak için bir sebep kalmazdı. Dolayısıyla, sultana gönderilen 90608 katalog numaralı Haseki portre albümünün tam olarak ne zaman çekildiğine dair herhangi bir belgenin olmaması hasebiyle, bu albümün 1893'te tamamlanan ışığı bol pavyonlardan önce çekilmiş fotoğrafları içerdiğine ve Koç albümüne daha sonra hastanede çekilmiş olan fotoğrafların eklendiğine dair bir spekülasyonda bulunabilirim. Ayrıca, saraya gönderilen albüm (90608), "Haseki Nisa Hastanesi kadın doğum cerrahi Ahmed Nurettin" şeklinde imzalanmış olduğu halde, Koç albümü "genel cerrahi uzmanı" olarak imzalanmış. Dr. Nurettin bu ikinci unvanı, kariyerinin daha ileri bir aşamasında, Gureba Hastanesi'nde cerrah Osman Paşa'dan eğitim aldıktan sonra kazanmıştı. Dr. Nurettin 1903'te bu ünvanla Haseki'ye döndü. Fotoğrafların çekilmesi ile albümün ciltlenmesi arasında ne kadar bir zaman geçtiği konusunda hiçbir ipucu bulamadım. Ne de Dr. Nurettin ile fotoğrafçı Andriomenos arasındaki işbirliğinin ne kadar sürdüğü hakkında somut bir bilgi bulabildim. Fakat Dr. Nurettin'in torununun benimle paylaştığı ve 1. Dünya Savaşı'ndan sonra çekildiği tahmin edilen albümde de Andriomenos tarafından çekilen fotoğraflar yer almaktadır.
- 26 Bu görsel, Philadelphia Mutter Müzesi'nde bulunuyor. Reifsnnyder 1894'te Philadelphia Kadın Üniversitesi'nden mezun olmuş.
- 27 Drexel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Arşiv ve Özel Koleksiyonlar.
- 28 Çin'deki Batılı tıbbi misyonerlik bağlamında hastalığın görselleştirmesine dair büyüleyici ve iyi araştırılmış bir anlatı için bkz. Heinrich 2008.
- 29 BOA, BEO.1.6.
- 30 BOA, Y.PRK.ŞH.3.50.
- 31 Nurettin'in ameliyatının ayrıntıları (mesela, süresi ve teknikleri), Kelly'nin American Gynecological Society tarafından yeniden basılan, 1888 tarihli "Discussions on New Caesarean Section" [Yeni Sezaryen Ameliyatı Üzerine Tartışmalar] makalesinde betimlediği ayrıntılarla örtüşüyor. Kelly başarısını, buluşlarını Philadelphia'da uyguladığı Leipzigli Dr. Sanger'e atfeder. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki doğum pratikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Balsoy 2014.
- 32 Bu ipucunu görmeme yardımcı olan Kristof Vrancken'a çok teşekkür ederim. Benim hipotezime göre, Andriomenos kurumuş ve muhtemelen cilalanmış cam negatifi kazıyarak resmin bir bölümünü onardı. Sonra muhtemelen farklı tekniklerin –kumlu yüzey üzerine kurşun kalem ve/veya mürekkep uygulamak gibi– bir kombinasyonunu kullanarak önlüğü tamamladı. Ayak bileklerindeki tuhaf kısım, bu rötuş safhasının bir yan ürünü olmalıydı (Bölük

2014; Johnson 1898; Schriever 1908). Sultana gönderilen albümdeki (90608) ve Koç albümündeki baskılar tıpatıp aynı görünüyor ve yüzeylerinde bir değişiklik yapıldığına dair hiçbir belirti bulunmuyor. Dolayısıyla, Andriomenos, basılmış fotoğraflara rötuş yapmaktan ziyade, doğrudan negatifleri değiştirmiş olmalı.

33 Bazı yara izleri, diğerlerinden daha zikzaklıydı. Koç albümünde yer alan hastanede çekilmiş fotoğraflar genellikle Andriomenos'un stüdyosunda çekilenlere nazaran yara izlerini iyileşmenin daha erken bir safhasında gösteriyor.

34 Gülizar'ın sekiz gün süren olağanüstü uzun doğumu, sezaryenin ertesi günü kaleme alınıp saraya gönderilen mektupta söz konusu edilmiyor, ancak Haseki portre albümündeki (90608) fotoğrafının başlığında anlatılıyor. Mektubun yazarı olan şehremini yetkilisi, Gülizar'ın doğumunun sekiz gün sürdüğünü bilmiyor olabilir. Neden daha önce Haseki Hastanesi'ndeki doktora getirilmediğine dair hiçbir açıklama bulamadım. Hastane kompleksleri içindeki kadın sığınaqları hakkında bkz. Balsoy 2018 ve Yıldırım 2010.

35 Kentleşme, tarım ürünlerine erişimi zorlaştırarak şehirdeki çocuklarda beslenmeyle alakalı raşitizm oranını keskin bir şekilde yükseltmişti; özellikle de çok az güneş ışığı gören çocuklarda çok daha yaygındı. Raşitizme bağlı leğen kemiği deformasyonu sıklıkla normal doğumu imkânsızlaştırıyordu (Boley 1991; Speert 1994; Young 1944)

36 Emekli jinekolog ile sultana yollanan ve “teşekkülât-ı bedeniyesinin emr-i tevlide mani olması cihetiyle iki gün evvel vefat etmiş olan ceninin mecra-yı tabiisinden ıskatı hiçbir vechile kabil olamayacağı anlaşılmasıyla” yollu bir açıklamada bulunan orijinal Osmanlıca belgeyi tekrar inceledik. Birlikte çalıştığım Osmanlıca tercümanı da ben de bu cümlenin çocuğun ölüm nedenini açıkladığını düşünmüştük. Normal doğuma uygun olmayan beden yapısının, çocuğunun olduğunu sanmıştık. Oysaki anne Gülizar'ın iskelet yapısı, vajinal doğuma ya da kraniotomiye – ceninin başının parçalanması – müsait değilmiş.

37 Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Bakanlığı belgeleri (Sıhhiye Fonu) yakın zamanda araştırmacılara açıldı. Dolayısıyla, Nurettin'in kariyeri ve Haseki portre albümünün üretimi ve dolaşımıyla ilgili daha fazlasını öğrenebiliriz belki.

38 Gülizar'ın fotoğrafının dışında bir başka fotoğraf daha ahlak adına “tedavi” görmüş olmanın işaretlerini taşıyor. Saray albümünde (90608) dördüncü sırada ve Koç albümünde (ÖMK) on ikinci sırada yer alan Gülizar'ın portresindeki rötuşlar benim gözüme aynı görünüyor. Fakat birlikte poz veren Hatice Kadın ve Advıye Hatun'un (90608'de beşinci ÖMK'da onuncu sırada) portresinin baskısı değiştirilmiş gibi duruyor. Saray albümündeki resimde kaskı kıllarının en küçük ibaresini gölgelemek için mavi mürekkep kullanılmışa benziyor. Oysa Koç albümünde yer alan aynı resmin aynı bölgesi negatifte rötuşlandığı halde baskı üzerinde düzeltmeyi gizlemek için ilave bir zahmete girilmemiş. Dahası bu, saray albümüyle ikinci albümün baskıları arasındaki farklılıkları en bariz biçimde gösteren tek portredir. Son olarak, Koç albümünün sekizinci resminde sağdaki kadının kasık bölgesinin de biraz gölgelendiğinden şüpheleniyorum. Koleksiyonculardan topladığım görseller bireyleri, Haseki albümündeki

kadınlardan daha az cepheden gösteriyor, ama onlar birkaç yıl sonrasında çekilmişler. Dolayısıyla, Haseki hastalarının tam cepheden pozlarının önceleri bir norm olup sonradan mı değiştiği yoksa Andriomenos'un ücretini ödeyen müşterileriyle olduğundan farklı iktidar dinamiklerini mi işaret ettiği konusunda emin olamıyorum.

39 BOA, Y.A.HUS.00312.00073. Taşkıran da Nurettin'in Paris'te kaldığı süre içinde uluslararası bir cerrahi kongresine katıldığını belirtir (Taşkıran 1973).

40 Nurettin'in doğum yılı, Şeref Etker'in kitabında 1866 olarak veriliyor (Etker 2017). Ancak, mezar taşında doğum tarihi yazmıyor.

41 Ne Dr. Nurettin'in tam olarak hangi tarihte Fransa'dan döndüğüne ne de Gureba Hastanesi'ndeki eğitiminin kesin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi bulabildim. Taşkıran, belgelerle tarihler arasında bir uyumsuzluk olduğuna dikkat çekiyor. Dr. Nurettin'in baş cerrah olarak Haseki'ye dönüşü bazen 1903 bazen 1905 olarak, hastanenin müdürlüğüne tayin edilişi ise 1907, 1909 ve 1910 olarak veriliyor (Taşkıran 1973). Yakın tarihli bir kaynağın dipnotunda Dr.Nurettin'in müdür olarak atanma tarihi, 24 Ağustos 1909 olarak veriliyor (Etker 2017). Ancak 20 Mart 1907 tarihli şehremini sıhhiye yetkilisi tarafından saraya gönderilen bir mektup, Nurettin'in mükemmel bir cerrah olduğundan hastanenin müdürlüğüne terfi ettirilmesi gerektiğini ısrarla tavsiye ediyor. Bkz. BOA, Y.MTV.00296.00009.001. Ayrıca, Haziran 1907'de gönderilen benzer bir belgede Nurettin kendi ameliyat tablosunu "Haseki Hastanesi Müdürü" olarak imzalamış. Bkz. BOA, Y.MVT.00299.00069.002. Son olarak, Eser Nurettin'in *Sıhhat Almanakı*'nda 1907-1908 tarihleri verilmiş (Nurettin 1933).

42 Dr. Nurettin 1908'de Association des Médecins Civils Ottoman derneğinin başkanlığına seçilmişti. O sırada yeni kurulmuş olan bu dernek, askeri ve sivil tıp kurumları arasındaki ayrımı kapatmayı, farklı etnik ve dini kökenden doktorları bu kurumlara dâhil etmeyi amaçlıyordu (Etker 2017). Haseki Hastanesi'nin müdürlüğüne atandıktan sonra ayrıca La société impériale de médecine de Constantinople derneğinin de daimi üyesi olmuştu. (Dr. Nurettin'in torununun oğlu Nurettin Hasman bu atamayı belgeleyen sertifikanın fotoğrafını büyük bir nezaket göstererek benimle paylaştı.)

43 Yenilenen hastane binasında, saray mensuplarına ayrılmış özel bir oda bulunuyordu (Nurettin 1933; Taşkıran 1973).

44 BOA, Y.MTV.00296.00009.001.

45 BOA, Y.MTV.00299.00069.001. Bu belgede bahsi geçen fotoğrafları arşivde bulamadım.

46 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 90506 katalog numaralı albüm. Ne albümün kapağı ne de resimlerin başlığı bu hastaların ameliyat edildiği hastaneyi belirtiyor; ancak, Taşkıran'a göre bu, Haseki Hastanesi'ndeki faaliyetlerden örnekler veren bir albüm. Taşkıran ayrıca bu albümün 1903'te baş cerrah olarak Haseki'ye dönen Dr.Nurettin tarafından hazırlandığını iddia ediyor (Taşkıran 1973).

47 Arapkırlı Hüseyin'in aynı fotoğrafı, ameliyat sonrası hastaları gösteren altı fotoğraf-

lık bir albümde de yer alıyor. Bkz. BOA, FTG.1904-FTG.1099. Büyük ihtimalle bu fotoğrafların içinde, Haseki Hastanesi'ndeki ameliyatların listesiyle (BOA, Y. MTV.00299.00069.001) birlikte saraya gönderilen dört fotoğraf yok. Zira burada dört değil, altı fotoğraf bulunuyor ve hiçbiri numaralanmamış. Ne ameliyatların Haseki'de yapılmış olup olmadığı belirtilmiş ne de bu hastanın ismi verilmiş, ama bu fotoğraf, saraya gönderilen ikinci albümdeki (90506) fotoğrafın aynısı. Ayrıca, bu altı fotoğraf pembe paspartu üzerine monte edilmiş ve Rum fotoğrafçı Theodore Vafiadis'in damgasını taşıyor. Bunlar, Nurettin'in muhtemelen çeşitli vesilelerle Haseki Hastanesi faaliyet raporlarına fotoğraf eklemiş olduğunu işaret ediyor. Keza saray koleksiyonundaki "Ameliyat Edilen Hastalar" albümünün cerrah tarafından imzalanmamış olması ve Haseki'den gelip gelmediğine dair bir ifade taşımayış olması, bu fotoğrafların da rapor ve mektuplara eklenerek gönderilmiş ve sonradan bu eklerin yazışma belgelerinden ayrılmış olabileceğini gösteriyor.

48 Saray koleksiyonunun ikinci albümündeki (90506-0010) bir kadını ameliyattan önce ve sonra uruyla birlikte gösteren resimler, görsel açıdan Çin'deki Margaret Williamson Hastanesi'nde tedavi edilen Çinli hastalarinkine benziyor.

49 Bkz. *Fotoğraf Albümü: Yıldız Sarayı, İnsan Fotoğrafları, Vazo, Kaide ve Çeşitli Bina Fotoğrafları*. Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Koleksiyonu, Dolmabahçe Sarayı, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2230>. Bu fotoğraf, Yıldız Sarayı arşivinde bulunan ve II. Abdülhamid koleksiyonuna ait olmayan bir fotoğraf. Saadet Özen'den aldığı bu referansı benimle paylaşan Gülhan Erkaya Balsoy'a teşekkürlerimi sunarım.

50 Birçok mücadeleden ve savaşların çıkması nedeniyle husule gelen gecikmelerden sonra Haseki Hastanesi'nin yeni cerrahi pavyonunun inşaatı nihayet bittiğinde, 1924'de ölümden kısa bir süre sonra bu binalara Nurettin'in adı verilerek layık olduğu üzere onurlandırılmıştı (Taşkiran 1973).

51 Britanyalı hemşire Florence Nightingale'in o zamanlar için devrimci nitelikte olan, hastane hijyeninin iltihap riskini asgariye indirip hayat kurtarabileceği görüşünü, İstanbul'da kanıtlamıştı. Nightingale'in 1854-1856 yılları arasında Britanyalı askerlere baktığı ve bulaşmanın kontrol altına alınabileceğinin ispatlandığı yer Üsküdar'daki Selimiye Kışla Hastanesidir (Gill ve Gill 2005; Hammond 2005).

Kaynakça

- Atasoy, Nurhan. *Souvenir of Istanbul: Photographs from the Yıldız Palace* (İstanbul: Akkök Yayınları, 2007).
- Balsoy, Gülhan Erkaya. *The Politics of Reproduction in Ottoman Society, 1838-1900* (Londra: Pickering and Chatto, 2013.); Türkçesi: *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı: Geç Osmanlı Doğum Politikaları*, (İstanbul: Can Yayınları, 2015).
- “Haseki Women’s Hospital and the Female Destitute of Nineteenth-Century Istanbul,” *Middle Eastern Studies* 55, no. 3 (2018):1-12.
- Boley, J.P. “The History of Caesarean Section,” *Canadian Medical Association Journal* 145, no. 4 (1991): 319:322.
- Bölük, Gülderen. *Fotoğrafın Serüveni: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Stüdyoların Işığında* (İstanbul: Kapı Yayınları 2014).
- Cadava, Eduardo. *Words of light: theses on the photography of history* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998).
- Çelik, Zeynep ve Ethem Eldem, der. *Camera Ottomana: Photography and Modernity in the Ottoman Empire 1840-1914* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015).
- Dastur, Adi E. ve P.D. Tank, “Howard Atwood Kelly: Much Beyond the Stitch,” *Journal of Obstetrics and Gyneacology of India* 60, no. 5 (2010): 392-394. <https://doi.org/10.1007/s13224-010-0064-6>
- Erdem, Y. Hakan. *Slavery in the Ottoman Empire and its demise, 1800-1909* (New York: St. Martin’s Press, 1996).
- Etker, Şeref. *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri*. (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017).

- Ferguson, Michael ve Ehud R. Toledano, "Ottoman Slavery and Abolition in the Nineteenth Century," *The Cambridge World History of Slavery* içinde, D. Eltis ve diğerleri, der. (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2017), 197-225. elektronik sürümü bulunmaktadır: <http://universitypublishingonline.org/ref/id/histories/CBO9781139046176A023>
- Fox Daniel M. ve Christopher Lawrence, der. *Photographing Medicine: Images and Power in Britain and America since 1840* (New York: Greenwood Press, 1988).
- Genç, Adnan ve Orhan M. Çolak, der. *Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008).
- Gill, Christopher J. ve Gillian C. Gill, "Nightingale in Scutari: Her Legacy Reexamined," *Clinical Infections Diseases* 40, no. 12 (2005): 1799-1805. <https://doi.org/10.1086/430380>
- Gilman, Sander. "History and Images in Medicine," *History and... : Histories within the Human Sciences*, Ralph Cohen ve Michael S. Roth, der. (Charlottesville: University Press of Virginia, 1995), 90-112.
- Ginzburg, Carlo. "Clues: Roots of Evidential Paradigm," *Clues, Myths, and the Historical Method* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2013), 96-125.
- Hammond, Cynthia I. "Reforming Architecture, Defending Empire: Florence Nightingale and the Pavilion Hospital," *(Un)healthy Interiors: Contestations at the Intersection of Public Health and Private Space* içinde, Aaron S. MacKinnon ve Jonathan Ablard, der. (Carrolton: University of West Georgia, College of Arts and Sciences, 2005), 1-24.

- Heinrich, Larissa. *The Afterlife of Images: Translating the Pathological Body Between China and the West* (Durham, NC: Duke University Press, 2008).
- Hiller, L. A. *Surgery through the Ages: A Pictorial Chronical* (New York: Hastings House, 1944).
- Johnson, Robert. *A Complete Treatise on the Art of Retouching Photographic Negatives: And Clear Directions How to Finish and Color Photographs*, 4. Basım (Londra: Marion, 1898).
- Karamürsel, Ceyda. "The Uncertainties of Freedom: The Second Constitutional Era and the End of Slavery in the Late Ottoman Empire," *Journal of Women's History* 28, no. 3 (2016): 138-161. <https://doi.org/10.1353/jowh.2016.0028>
- Maehle, Andreas-Holger. "The Search for Objective Communication: Medical Photography in the Nineteenth Century," *Non-verbal Communication in Science Prior to 1900*, Renato G. Mazzolini, der. Florence: L.S. Olschki, 1993), 563-586.
- Mifflin, Jeffrey. "Visual Archives in Perspective: Enlarging on Historical Medical Photographs," *American Archivist* 70, no. 1 (2007): 32-69. <https://doi.org/10.17723/aarc.70.1.y62u7r85381173u1>
- Nurettin, Eser. "Haseki Hastanesi Tarihçesi," *Sihhat Almanakı* içinde, M. Osman, der. 135-141, (İstanbul: Kader Matbaası, 1933).
- Powell, Eve T. *Tell This in My Memory: Stories of Enslavement from Egypt, Sudan, and the Ottoman Empire* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2013).
- Samuels, Ellen. "Examining Millie and Christine McKoy: Where Enslavement and Enfreakement Meet," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 37, no. 1 (2011): 53-81. <https://doi.org/10.1086/660176>.

- Saygılıgil, Feryal. "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kadınlara Mahsus Bir Hastane: Haseki," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 5 (1999): 95-112.
- Schriever, James B., *Complete Self-Instructing Library of Practical Photography*, 8 cilt (Scranton, PA: American School of Art and Photography, 1908).
- Shampo, Marc A. "Howard A. Kelly: Pioneer American Surgeon," *Journal of Pelvic Surgery* 7, no. 6 (2001): 324-326.
- Sheehi, Stephen. *The Arab Imago: A Social History of Portrait Photography, 1860-1910* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016).
- Speert, Harold. *Obstetrics and Gynecology: A History and Iconography*, 2. Basım (San Francisco: Norman, 1994).
- Strassler, Karen. *Refracted Visions: Popular Photography and National Modernity in Java* (Durham, NC: Duke University Press, 2010).
- Tagg, John, *The Burden of Representation: Essays on Photographies and Histories* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988).
- Taşkıran, Nimet. *Haseki'nin Kitabı: İstanbul Haseki Külliyesi, Cami-Medrese-İmaret-Sübyan Mektebi-Dar-üş-Şifa ve Yeni Haseki Hastanesi* (İstanbul: Haseki Hastanesi Kalkındırma Derneği, 1973).
- Taylor, Thomas. *A Descriptive and Illustrated Catalogue of the Calculi of the Royal College of Surgeons*, (Londra, 1842).
- Toledano, Ehud R. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East* (Seattle: University of Washington Press, 1998).
- Ünver, Süheyl. *Haseki Hastanesi Tarihçesi: 400. Yıldönümü Dolayısıyla* (İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1939).
- Yıldırım, Nuran. "Dârüşşifalardan Modern Hastanelere," *Tarihi Sağlık*

Kurumlarımız Dârüŝŝifalar içinde, Nil Sarı, der. 2, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2010a), 92-149.

--- “Haseki Hürrem Sultan Darüŝŝifası,” İstanbul’un Sağlık Tarihi içinde, 155-156, (İstanbul: 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010).

Young, John Harley. *Caesarean Section: The History and Development of the Operation from Earliest Times* (Londra: H.K.Lewis, 1944).

